

de Sportwereld

NUMMER 71

Najaar 2014

Sporterfgoed in Nederland

**Joodse voetbalclubs / Weg met de eenzijdige geestes-
dressuur / Voorgangers van Jaap Eden / Sport en kunst**

GESCHIEDENIS EN ACHTERGRONDEN VAN DE SPORT

INHOUD

In dit nummer

Sporterfgoed? Sportzwerfgoed! Pieter Breuker	3
Sportmusea in Nederland Fons Kemper	4
Het Stedelijk Museum en de Spelen Jurryt van de Vooren	10
De vele gezichten van Jaap Eden Aad Haverkamp	12
Kunstwedstrijden op de Olympische Spelen Adri Altink	17
Voorganger van Jaap Eden Wim Zonneveld	21
Joodse voetbalclubs in Amsterdam Albert van der Vliet	26
Weg met die 'eenzijdige geestesdressuur' Jan Luitzen en Wim Zonneveld	31
Recensies Marjet Derks, Wilfred van Buuren	41
Publicaties Wilfred van Buuren	44
Medewerkers	47

VOORWOORD

'Sportmuseum *Olympic Experience* stopt in oktober 2014', kopte het persbericht dat de stichting Exploitatie Olympisch Stadion Amsterdam de deur uit stuurde. Na negen jaar wordt de stekker uit het museum getrokken. Reden voor de sluiting: te weinig financiële steun. Wat er met de vele sportmemorabilia gaat gebeuren, is vooralsnog onduidelijk. Reden om in dit extra dikke nummer van *de Sportwereld* in te gaan op het Nederlandse sporterfgoed.

We beginnen met twee artikelen over het sporterfgoed. Pieter Breuker is verbouwereerd dat de stad Amsterdam zo slordig met haar sporterfgoed omgaat. Fons Kemper blikt met Hans Lubberding, directeur van het Olympisch Stadion en sporthistoricus Jurryt van de Vooren terug op het roerige verleden en de ontwikkelingen rondom de *Olympic Experience*.

Naast erfgoed is er in editie 71 ook ruimte voor een ander cultureel aspect: kunst. Als voorbereiding op de Olympische Spelen van 1924 organiseerde het Stedelijk Museum Amsterdam een expositie rondom sport. In 1928, toen de Spelen in Amsterdam werden georganiseerd, was het museum zelfs een officiële locatie van de Spelen. Sterker nog, er werden niet alleen medailles uitgereikt aan sporters, maar ook aan kunstenaars. Jurryt van de Vooren en Adri Altink gaan hier in hun bijdragen verder op in.

Om nog even bij cultuur te blijven: in deze editie ook een recensie van *Kulturgeschichte des Sports*, het boek van Wolfgang Behringer.

Uiteraard ook aandacht voor andere aspecten van sportgeschiedenis, zoals het uitgebreide artikel van Jan Luitzen en Wim Zonneveld over sportonderwijs aan het eind van de negentiende eeuw.

Veel leesplezier!

Sven Portz
Hoofdredacteur

The screenshot shows the website header for Antiquesportsbooks.com. The header includes the site name, a tagline 'De webshop voor sportboekenverzamelaars', and navigation links for Home, Shop, Boeken aanbieden, Booksearch, Over ons, Links, and Contact. There is also a search bar and a shopping cart icon showing 0 items for €0,00. Below the header is a banner featuring a close-up of a worn leather baseball glove. The banner text reads: 'Welkom Welkom op Antiquesportsbooks.com. De webshop voor al uw sportboeken, met de nadruk op boeken van voor 1970, maar ook thema's als Olympische spelen, uw sportheld of in verschillende talen. Klik op WELKOM en lees ook "OVER ONS" NU MEER DAN 700 BOEKEN IN DE SHOP'.

SPORTERFGOED? SPORTZWERFGOED!

Het was een bijzondere dag, donderdag 16 oktober. In het Rijksmuseum vond de presentatie plaats van de *Bosatlas van het cultureel erfgoed*. Dat fraaie overzichtswerk besteedt ook aandacht aan het sporterfgoed, met een prominente plek voor het Olympisch Stadion. Maar de feestelijke bijeenkomst werd voor de aanwezige sporthistorici overschaduwd door de op handen zijnde sluiting van de Olympic Experience.

Pieter Breuker

Er is alle reden om boos te zijn over de sluiting van de Olympic Experience, een klaagzang aan te heffen, de verantwoordelijke partijen op het matje te roepen. Heeft NOC*NSF dan geen grijpstuiver voor ons Olympisch sporterfgoed over, neemt de rijksoverheid haar verantwoordelijkheid niet, zijn Rutte en Schippers er wel als ze met topsporters, in de schijnwerpers, kunnen scoren, maar zijn ze onzichtbaar als het gaat om minder spectaculaire activiteiten, en begrijpt de stad Amsterdam niet welke parel ze binnen haar gemeente heeft?

We kunnen de sluiting van de Olympic Experience in een breder kader zetten. Er bijvoorbeeld op wijzen dat het Nationaal Voetbalmuseum in Middelburg al na een paar jaar weer dicht moest gaan, dat dit blad volledig op de onbetaalde inzet van vrijwilligers drijft, dat er onder de 5.000 hoogleraren in Nederland niemand is aangesteld voor sportgeschiedenis.

Er is één troost. Er zal een moment aanbreken dat er wel geld (ook in tijden van crisis) voor het sporterfgoed en de sportgeschiedenis zal zijn, dat bestuurders zich ook buiten de aandacht van de camera's sterk zullen maken voor dit deel van de Nederlandse identiteit. De mensen die zich daar nu al voor inzetten, zullen later worden herinnerd als pioniers, als zieners. Die hebben het altijd

moeilijk.

En intussen bestaat dit blad al sinds 1997, verschijnen er talrijke serieuze sporthistorische artikelen (ook in andere tijdschriften) en boeken, krijgt sportgeschiedenis aandacht op symposia, congressen en op specialistische websites, heeft het zich een plek in de media verworven, stellen universiteiten promovendi op het nog jonge vakgebied van de sportgeschiedenis aan.

Nog even over het sporterfgoed: het kan wel goed gaan. Het Kaatsmuseum te Franeker moest sluiten toen de oude eigenaar van het gebouw afhaakte en de nieuwe een commercieel huurtarief vroeg (in één stap van 0! naar 15.000 euro per jaar). Dat was voor het museum niet op te brengen. Dankzij bijdragen van de provinciale overheid, de gemeente Franeker, en fondsen en particulieren tot een bedrag van ruim 400.000 euro kan het Kaatsmuseum een nieuw pand betrekken en volgend jaar zijn deuren heropenen.

In de rest van Nederland moeten de spelers die verantwoordelijk zijn voor hún sporterfgoed nog even ontwaaken.

SPORTMUSEA IN NEDERLAND

In 1994 startte de bouw van het Olympion, het nationale sportmuseum in Lelystad. Tien jaar later is er in het Olympion niets meer te zien. Het Olympion werd in 2004 definitief gesloten. Het Nederlandse sporterfgoed kreeg vervolgens een tweede leven in de Olympic Experience. Maar ook dat museum sloot onlangs zijn deuren.

Fons Kemper

Sportmusea in ons land hebben het moeilijk. Zeker als ze het sportverleden in een breed perspectief willen presenteren. Dat leert ons de geschiedenis wel. Zelfs een museum gewijd aan onze nationale volkssport voetbal leidt, zo bleek onlangs weer, een ongewis bestaan. En alle eerdere pogingen ten spijt – de ANWB probeerde het al in 1912 – is het museum waar het vaderlandse wielervederfgoed gekoesterd wordt, er nog steeds niet.

Dit is het eerste artikel in een serie waarin de Sportwereld op bezoek gaat bij sportmusea. De start van deze rondgang begon in augustus 2014 in het Olympisch Stadion Amsterdam waar sinds 2005 nationaal sportmuseum de Olympic Experience gevestigd is. Gespreksgenoten daar waren directeur Hans Lubberding en sporthistoricus Jurryt van de Vooren.

Maar, o ironie, tijdens het schrijven van deze bijdrage kwam het bericht dat per 18 oktober 2014, negen jaar na de opening, NOC*NSF en Stichting het Olympisch Stadion, de Olympic Experience zullen sluiten. Zo komt terugblikkend het bezoek en gesprek in Amsterdam in een bijzonder daglicht te staan. Een zwanenzang.

Een lange aanloop

De contouren voor een Nederlands sportmuseum ver-

schijnen voor het eerst aan de horizon als in 1932 het NOC en het Olympisch Stadion om de tafel gaan zitten, waarbij ook Jan Wils, de architect van het stadion, aanschuift. Gezamenlijk richten ze Stichting Het Sportmuseum op. Die stelt zich ten doel een collectie aan te leggen van historische documenten over sport, spelen, turnen, schoolgymnastiek en dansen. 'Een flink bedrag werd beschikbaar gesteld waardoor het mogelijk werd een aanvang te maken met de verzameling van alle mogelijke gegevens', zo wordt destijds in de pers gemeld. Het secretariaat houdt kantoor aan het Olympiaplein 69 in Amsterdam, waar toen de Commissie voor het Zwemonderwijs van de Nederlandse Zwembond gehuisvest was. Van deze poging om tot een sportmuseum te komen werd nadien helaas nooit meer iets vernomen.

Ruim 50 jaar later lijkt het er dan toch eindelijk van te komen. Er is een plan en een plek waar het eerste Nederlandse sportmuseum kan verrijzen. Het agrarische themapark Flevohof nabij Biddinghuizen wil zijn educatieve attracties uitbreiden met het thema sport. In de voorgestelde opzet van het architectenduo Rem Koolhaas en Luc Reuse krijgen museale aspecten een belangrijke plaats. Er worden ontwerpen gemaakt voor een sportpaviljoen met ruimte voor vaste en tijdelijke exposities. Er is ook plaats voor een auditorium, een bibliotheek, een cafe-

taria en verschillende binnensportvoorzieningen. Zelfs het dak zal voor buitensport benut worden. Met diverse subsidieverstrekkers en begunstigers is een akkoord bereikt over een bouwbudget van 10 miljoen gulden en er ligt een exploitatiemodel. Maar nog voordat de uitvoering ter hand genomen kan worden, wordt Flevohof in 1991 failliet verklaard. De stichting die zich beijvert voor een nationaal sportmuseum is terug bij af.

Met sterk afgeslankte plannen gaat men weer de boer op. De jonge provincie Flevoland en de gemeente Lelystad willen het sportmuseum een tweede kans bieden. Er is een locatie beschikbaar in de directe nabijheid van het erfgoedmuseum Nieuw Land en publiekstrekker de Bataviawerf. Nu lukt het wel. In 1994 wordt met de bouw gestart. En ruim een jaar later kan aan de Museumlaan in Lelystad het eerste Nederlandse sportmuseum, dat de naam Olympion krijgt, door Kroonprins Willem Alexander geopend worden.

Het museum heeft de beschikking over materiaal dat door NOC*NSF, bonden, verenigingen en particulieren in de loop der tijd is afgestaan. Het varieert van sportattributen zoals roeiboten, racefietsen, rackets, kleding, medailles, foto's tot persoonlijke correspondentie van sportlieden. De tot dan zwerfende collectie van de Nederlandse sportbibliotheek zal in Olympion eveneens een plek moeten krijgen.

Naast het vergaren en exposeren van sporterfgoed is het de bedoeling om ook veel doe-activiteiten in het aanbod van het museum op te nemen. Die kennismaking met sporten moet zowel binnen als buiten het museum plaatsvinden en het bezoek aan Olympion stimuleren. Het museum krijgt in de beginperiode veel aandacht en publiciteit. Dat resulteert er onder meer in dat de Olympion-verzameling buitengewoon snel groeit. Omdat duidelijke criteria voor acceptatie ontbreken en de opslagmogelijkheid ontoereikend is, wordt de collectie al snel te groot. Ook de archivering van objecten laat bij de onverwachte toestroom te wensen over, aangezien de formatie daar niet in voorziet. Tegelijkertijd blijven de inkomsten uit entreegelden achter bij de verwachtingen. Te weinig mensen kunnen de weg naar Lelystad vinden.

En zo pakken zich in het begin van deze eeuw al weer donkere wolken samen boven het museum. Na jaren van kwakkelen in de achtertuin van outletcenter Bataviastad wordt in 2004 de knoop doorgehakt en sluit het sportmuseum Olympion definitief de deuren.

Wie biedt?

Inmiddels is de collectie van het museum ondergebracht in de Stichting Sporterfgoed. Die gaat op zoek naar een nieuwe locatie. Vanuit een exploitatie-oogpunt zal die sowieso kleiner moeten zijn dan waar men over beschikte in Lelystad.

Het besluit wordt genomen om alvast bepaalde deelcollecties die hiervoor in aanmerking komen, af te stoten. Zo gaat een deel van de sportboeken naar de bibliotheek van de Vrije Universiteit in Amsterdam. Voor een aantal objecten die veel ruimte innemen, zoals een skiff, een kano, turntoestellen en een zwemhijskraan, wordt elders een plek gezocht.

Daarnaast wil de stichting een deel van deze objecten veilen ter financiering van een nieuw onderkomen. In totaal worden ruim 100 kavels samengesteld en via een internetveiling aangeboden. Een ongelukkige beslissing, aangezien niet in alle gevallen duidelijk is of er sprake is geweest van schenking of bruikleen van de objecten. Het leidt tot een storm van protesten en ruim de helft van de kavels wordt dan ook niet geveild, maar gaat terug naar de oorspronkelijke eigenaren! Hans Lubberding kijkt met plaatsvervangende schaamte terug op wat er toen gebeurd is met het sporterfgoed: 'Het was een dieptepunt, echt een schande...!'

Naar het Olympisch Stadion

Dit alles speelt zich af tegen de achtergrond van ontwikkelingen rond het Olympisch Stadion Amsterdam. Het stadion is er aan het eind van de vorige eeuw slecht aan toe. Zo zeer zelfs dat er plannen voor sloop van het tegen de Zuid-as liggende complex ingediend worden ten gunste van profijtelijke woningbouw aldaar. Dit voornemen roept veel reacties op. Er komt een reddingsplan met steun van het bedrijfsleven en een massale publieksactie om het stadion voor de ondergang te behoeden. Dat lukt en eind jaren negentig wordt gestart met een groot-scheepse renovatie waarbij het stadion zoveel mogelijk in de oorspronkelijke staat van 1928 wordt teruggebracht. Een ondergrondse parkeergarage en bedrijfsruimtes onder de tribunes moeten voor extra inkomsten gaan zorgen. Er wordt een Stichting Olympisch Stadion Amsterdam (SOSA) opgericht die het beheer en de exploitatie van het stadion op zich neemt.

Daarbij komt ook de lang gekoesterde wens om het stadion een museale functie te geven aan de orde. De

directie van het Olympisch Stadion ontwikkelt daarvoor een plan van aanpak onder de naam 'Olympic Mystery Tour'.

Op 13 mei 2000 wordt het geheel gerenoveerde Olympisch Stadion op grootse wijze door ZKH Prins Willem Alexander, in het bijzijn van vele (olympische) prominenten, geopend. Het stadion telt 22.500 zitplaatsen, voldoet aan de eisen voor internationale atletiekwedstrijden (A-status), beschikt over 850 parkeerplaatsen en heeft voor verhuur 13.500 m² aan bedrijfsruime beschikbaar.

In 2004 doet de olympische Torch Relay in de aanloop naar de spelen in Athene Nederland aan. Door de goede samenwerking tussen NOC*NSF, Gemeente Amsterdam en Olympisch Stadion wordt die estafette als sportief en cultureel evenement een groot succes. NOC*NSF en Olympisch Stadion spreken af in de toekomst meer met elkaar te gaan samenwerken op het gebied van sport, cultuur, educatie en erfgoed.

In diezelfde periode doet bureau Boer en Croon een onderzoek naar de toekomst van een nationaal sportmu-

De Marathontoren van het Olympisch Stadion.

seum in Nederland. Een belangrijke conclusie uit dat onderzoek is dat het Olympisch Stadion met de status van rijksmonument voor velen de locatie bij uitstek is voor een dergelijk sportmuseum.

Als het Olympion zijn deuren sluit in 2004 ligt de weg naar het Olympisch Stadion dan ook open. NOC*NSF en het Olympisch Stadion richten Stichting Exploitatie Stadion Amsterdam (SESAM) op die verantwoordelijk wordt voor de exploitatie van het Olympisch Stadion én het nieuwe sportmuseum dat de naam krijgt van Olympic Experience. Vlak naast de ingang aan de voorzijde van het stadion is een ruimte beschikbaar die als onderkomen voor het museum kan gaan dienen. De Sponsor Bingo Loterij is bereid om voor de start en inrichting een eenmalige subsidie te verlenen.

Het concept

De ervaringen opgedaan met het Olympion leren dat het alleen exposeren van op zich interessante attributen een onvoldoende basis is voor een sportmuseum. Maar hoe moet het dan wel?

Van de Vooren: 'In april 2005 werd ik door het Olympisch Stadion benaderd om een inhoudelijke opzet te maken voor het nieuwe museum dat al in oktober geopend moest worden. Dat is een onwaarschijnlijk korte tijd. We begonnen eigenlijk vanuit het niets. Wat moet er getoond worden, hoe gaat dat gebeuren, etc.?'

Er werd een operationeel team gevormd onder aanvoering van VU-hoogleraar sportgeschiedenis Theo Stevens om een en ander te begeleiden.

Er bleek veel materiaal in het depot in Arnhem van NOC*NSF te liggen. De opgave was om daar structuur in aan te brengen. De research en het uitwerken van een hoofdlijn moest onder grote tijdsdruk plaatsvinden. In feite was er nog geen half jaar beschikbaar voor de hele exercitie. Van de Vooren: 'Met terugwerkende kracht zou je het misschien onverantwoord kunnen noemen om in zo'n korte tijd één iemand over alle sporten iets te laten opschrijven. Maar dat paste wel een beetje in het pilot-idee. Al werkende zou het concept verder ingevuld worden en de expositieruimte uitgebreid. Vorig jaar nog zijn allerlei dingen aangepast. Zo ontdekte ik dat Marco van Basten ergens op een infopaneel nog steeds de bondscoach was!'

Er werd gekozen voor een museumconcept waarin de Nederlandse sportgeschiedenis met veel olympische verbandingen geplaatst zou worden in de maatschappelijke context. In die opzet dienden ook museale aspecten als

'schatkamer' en 'kroonjuwelen' gecombineerd te worden met het 'ervaren' en 'beleven' van sport.

Van de Vooren: 'Het stomme is, dat wij hier bijna tien jaar aan gewerkt hebben en er nu mee stoppen. Terwijl dit concept in een grote variant uitgevoerd gaat worden in Vancouver waar een Olympic Experience gaat verrijzen. De initiatiefnemers zijn hier drie keer op bezoek geweest om zich te laten informeren over onze opzet en uitwerking.'

Zuilen

De kern van het museum werd gevormd door elf video-zuilen, die elk in het teken staan van een 'grote' sport. Een typische volkssport of een sport waarin Nederland ooit uitblonk. Zo waren er zuilen over zwemmen, schaatsen, tennis, atletiek en voetbal. De zuil laat een afbeelding zien van een icoon voor de betreffende sport in een bepaalde periode. Met behulp van een touch-screen kunnen vervolgens informatie, beeld- en geluidsfragmenten opgeroepen worden die de prestaties van de getoonde personen laten zien met een schets van het bijbehorende tijdsbeeld.

Zo werd atlete Fanny Blankers-Koen gepresenteerd als atletiek-icoon die leefde en sportte in de periode rond de Tweede Wereldoorlog. Op deze wijze werd rechtgedaan aan de populaire sporten in ons land, de sporthelden die daarin uitblonken en tevens aan de bredere maatschappelijke context van de sportgeschiedenis. De zuilen benadrukten de educatieve kant van het museum op een multimediale wijze. Een van de achterliggende doelen was immers te tonen dat sport geen geïsoleerd verschijnsel is, maar alles te maken heeft met hoe in de samenleving naar vrije tijd, lichamelijke opvoeding en beweegcultuur gekeken werd.

Daarnaast werden aan verschillende zuilen ook doe-activiteiten verbonden. Op een schaatsplank kon tegen Gerard van Velde (in 2002 olympisch goud op de 1.000m) geschaatst worden en bij het wielrennen stond een home-trainer met fiets om een sprint aan te gaan met Theo Bos, wereldkampioen baanwielrennen in 2004. In het museum was ook een pannakooi waar een potje gevoetbald kon worden. De meeste reuring in het museum was vaak daar te vinden.

Kroonjuwelen

Ieder museum koestert zijn bijzondere objecten. De Olympic Experience was daar geen uitzondering in.

Achterin het museum bevond zich een 'schatkamer', het meest traditionele en museale deel van de Olympic Experience. Een heel bescheiden ruimte met vitrines waarin een scala aan attributen lagen.

Lubberding: 'Het is geen "schatkamer" vol met rijen medailles en fakkels. Ik ben van het verhaal achter het object. Waarom lag daar een bronzen olympische voetbalmedaille? Omdat die de meest bijzondere is van onze collectie medailles. Alle andere plakken kun je vaak gewoon terug vinden op websites. Maar het verhaal van deze ene medaille, van die eerste voetbalmedaille die we gewonnen hebben in 1912 in Stockholm, maakte hem zo bijzonder. Het is namelijk de oudste olympische medaille die er in Nederland museaal te zien is.'

Ook elders in het museum kon men kroonjuwelen tegenkomen, bijvoorbeeld de olympische tandem van Bernard Leene en Daan van Dijk, waarmee ze in 1928 op de sprint een gouden medaille wonnen. Heel bijzonder was ook het tenue van de Finse wonderloper Paavo Nurmi waarin hij in 1928 in Amsterdam eenmaal goud en tweemaal zilver binnenhaalde. Zijn laatste olympische palmares overigens, want daarna werd hij van de spelen geweerd omdat hij geen amateur meer zou zijn.

In 2013 werd het meest recente kroonjuweel, 'de schat van de Marathontoren', gepresenteerd. Een loden koker die ingemetseld was achter een gedenksteen. In de koker zaten onder andere een fraai gekleurd huldeblijk aan het organiserende Comité 1928, een olympische herinneringsmedaille en een serie olympische postzegels.

Wisselwerking

De combinatie museum en historisch stadion was destijds voor velen een combinatie waarvan veel verwacht werd. Voor een deel zijn die verwachtingen ook uitgekomen.

Een evenement als de 'coolste baan van Nederland' – een tijdelijke 400m-kunstijsbaan begin dit jaar – ging vergezeld van een op de winterspelen geïnspireerde expositie waarvoor Sjoukje Dijkstra haar gouden medaille uit 1964 persoonlijk kwam neerleggen naast die van Nicolien Sauerbreij uit 2010. Bij de nationale sportherdinkingen op 4 mei trokken stadion en museum samen op. Ieder jaar werd een aspect van sport tijdens de oorlogsjaren in een mini-symposium en in een begeleidende publicatie uitgediept.

Een soortgelijke wisselwerking was er bij de georganiseerde rondleidingen, waarbij kennismaking met het stadi-

on en bezoek aan het museum naadloos in elkaar overgingen.

In de olympische jaren werden er met NOC*NSF speciale multimediale educatieprogramma's gemaakt met een geschat bereik van 200.000-300.000 basisscholieren per event. Daarin werden de olympische waarden (excelleren, vriendschap en respect) en de afzonderlijke spelen belicht. Voor spreekbeurten over sport konden jongeren zich eveneens tot het museum wenden.

Minder historisch gekleurd, maar wel belangrijk waren de uitreiking van de Nico Scheepmaker Beker voor het beste sportboek en het bieden van een thuisbasis voor de Nederlandse Vereniging van Olympische Deelnemers. Zo deed het museum meer dan zich verdiepen in het sportverleden en het tentoonstellen van sporterfgoed. Lubberding: 'Naast een plek waar allemaal mooie en leuke dingen op sportgebied gebeuren, ben je ook een soort kenniscentrum dat partijen met elkaar verbindt. Bewegingswetenschappers van de Vrije Universiteit zitten hier vlakbij en ook architecten die nadenken over het stadion van de toekomst zijn hier te gast geweest. Wij waren en kunnen daar verbindend in zijn.'

Het is moeilijk te becijferen wat de wisselwerking van stadion en museum financieel heeft opgeleverd. Duidelijk is wel dat stadion en museum steeds meer als een twee-eenheid gezien werden waar het Nederlandse sporterfgoed een stabiele en veilige plek had gevonden. Van de Vooren: 'Alleen daarom kregen wij onlangs van de familie van een oud-hoofdoprichter bij de bouw van het Olympisch Stadion van 1927 tot en met 1928, een prachtig knipselboek in handen, met daarin alles wat in die tijd met het stadion en de spelen te maken had.'

Sluiting

Ingewijden zagen het aankomen. En ook in het gesprek dat aan dit artikel ten grondslag ligt, werd over een sluitingsscenario gesproken. In 2014 en 2015 lopen verschillende contracten met geldschietters van het stadion en museum af. De Sportraad Amsterdam bracht in april van dit jaar een adviesrapport uit over de toekomst van het stadion, het museum inbegrepen. De sportraad dringt aan bij het college en raad om het initiatief te nemen. Maar het is vijf voor twaalf. NOC*NSF beëindigde in 2014 vrij onverwachts de jaarlijkse bijdrage aan het Olympisch Stadion als gevolg van de interne bezuinigingsdiscussie, waarop de Lotto als gevolg van de financiële malaise bij de sportloterijen direct volgde. Na 2014 zullen er vanuit

die hoek geen gelden meer beschikbaar gesteld worden voor het museum en daarmee is het vonnis getekend.

Met het sluiten van de Olympic Experience speelt Nederland ook geen rol meer in het internationale 'Olympic Museums Network' waarbij meer dan twintig musea – van Barcelona tot Beijing aan toe – zijn aangesloten. Wrang omdat het Olympisch Stadion een van de cofounders van dit netwerk is geweest.

Hoe verder?

De gespreksgenoten benadrukken dat het nooit de bedoeling is geweest om op de huidige manier tot in lengte van dagen door te gaan. De Olympic Experience is altijd een pilotproject geweest, dat misschien langer heeft geduurd dan de bedoeling was.

Van de Vooren: 'Misschien hebben we te weinig gewild, hebben we te klein gedacht. Ik vind dat je best af en toe de ambitie mag hebben, kijken of het juist wel veel groter kan.'

Lubberding: 'De twee Citroën-gebouwen die ook van de hand van Jan Wils zijn, staan nu te koop. Het noordelijke gebouw leent zich uitstekend voor een museale invulling. Maar zonder een commerciële deelname lukt dat niet. Zomaar een idee: in de kelder een disco of nachtclub, op de begane grond flagshipstores van bijvoorbeeld Apple, Nike en Puma. Daarboven het museum, de world of Johan Cruijff en een sporttelevisiestudio voor de NOS en andere mediaproductanten.'

Zet de sluiting van de Olympic Experience de klok van de sportgeschiedenis weer terug naar 2004 toen het Olympion zijn deuren sloot? Voor een deel helaas wel. Maar er zijn twee lichtpuntjes vergeleken met toen. Het persbericht van het Olympisch Stadion spreekt van 'een onvermijdelijke tussenstap, maar de kennis, netwerken en ervaringen hebben geleid tot vele inzichten (nationaal en internationaal) die bij een mogelijke toekomstige realisatie van een sportmuseum – bij voorkeur in of rondom het monumentale stadion – erg bruikbaar zijn'. Het andere lichtpunt is dat in de afgelopen jaren alle museale objecten in kaart zijn gebracht, waardoor er nu tenminste duidelijkheid is over wat precies van wie is en waar het zich bevindt.

Internetbronnen

www.sportgeschiedenis.nl

www.olympischstadion.nl

www.olympischsporterfgoed.nl

HET STEDELIJK MUSEUM EN DE SPELEN

Het Stedelijk Museum was in 1928 een officiële locatie bij de Olympische Spelen in Amsterdam. Vijf jaar eerder was daar al een expositie geweest als voorbereiding op de Spelen van 1924. Zowel het Stedelijk Museum als de olympische beweging heeft hier amper weet meer van.

Jurryt van de Vooren

Op 14 juli 1923 werd in het Stedelijk Museum Amsterdam de expositie 'Sport in de Kunst' geopend. Adri Altink schrijft hierover in zijn boek *De Muzen op het schavot*, waarover elders in deze *de Sportwereld* meer staat. De tentoonstelling was een voorbereiding op de Kunstolympiade van 1924 in Parijs, 'om te zorgen dat Nederland ook op dat gebied een goed figuur zal maken'.

Het initiatief was genomen door de Nederlandsche Athletiek Unie – en dus niet door het Nederlandsch Olympisch Comité. *De Telegraaf* ondersteunde de tentoonstelling, zodat er in de media in ieder geval aandacht voor was. Het idee was om het elk jaar te gaan doen, samen met kunstenaarsvereniging Sint Lucas. Voor zover ik weet, was dit de eerste grote expositie in ons land met sport als verbindend thema.

Deze expositie in een benedenzaal van het Stedelijk werd niet bepaald juichend ontvangen. Niet gek, want er was een hele korte voorbereidingstijd geweest en de meeste kunstenaars hadden geen zin om zich op afroep op de sport te storten, en al helemaal niet omdat er misschien een medaille mee te winnen was. De inspiratie laat zich niet sturen door de Olympische Spelen en zo waren de ingezonden werken wat matig van kwaliteit.

Sport en kunst zijn ook niet de makkelijkste werelden om met elkaar te verbinden, vatte het *Algemeen Handelsblad* bondig samen in zijn recensie: 'De schilders vinden, dat de sportmensen over 't algemeen te weinig smaak voor kunst hebben; en onder de laatsten zijn er die de kunstenaars verwijten geen oog te hebben voor de schoonheid van beweging en van stand, die, zoowel te water als te land, het sportterrein biedt.'

De Spelen van 1928

Desondanks was het Stedelijk Museum in 1928 een officiële olympische locatie. Eigenlijk was dat niet de bedoeling geweest, omdat er op het stadionterrein in Zuid een tentoonstellingsruimte gebouwd had moeten worden. Vanwege de hoge kosten ging dat echter niet door, zodat er naar het Stedelijk werd uitgeweken. Cornelis Baard werd als museumdirecteur zelfs de voorzitter van het Uitvoerend Comité van deze Kunstolympiade.

En zo bereikte het nieuws over de Olympische Spelen op 16 juni 1928 de voorpagina van weekblad *De Kunst*: 'Hoogemasten, waaraan de Olympiade-vlag, naast het vroolijke oud-Hollandsche oranje-blanje-bleu wappert, en groote houten borden, waarboven pijlen in felle kleuren zijn aangebracht, wijzen den voorbijganger er op dat iets bizonders is te doen in ons stedelijk museum.'

Nederland deed het goed op deze Kunstolympiade met twee gouden medailles – van de vijf! De schilder Israëls won, zoals hierboven al gezegd, een gouden plak, net als architect Jan Wils. Zo staan deze twee namen nog steeds in de eregalerij in het Olympisch Stadion met daarop alle Nederlandse winnaars van olympisch goud.

Een eeuw later is deze kennis verloren gegaan. Zo sprak ik in 2010 met Job Ubbens, omdat ik wist dat hij een groot liefhebber is van Isaac Israëls. Dat zijn held winnaar was van olympisch goud, was hem echter onbekend. En ook het Stedelijk Museum weet niet meer dat het ooit een olympische locatie was. Sport en kunst zijn inderdaad niet de makkelijkste werelden om met elkaar te verbinden.

www.sportgeschiedenis.nl

Minister Waszink opent de sporttentoonstelling in het Stedelijk Museum in 1928.

DE VELE GEZICHTEN VAN JAAP EDEN

Jaap Eden staat bij de beste sporters van Nederland op de schoorsteenmantel. Ieder jaar ontvangt de beste sportman, -vrouw, -ploeg en gehandicapte sporter 'de Jaap Eden', een bronzen trofee. De trofee roept een associatie op met de iconische schaatser en wielrenner als het toonbeeld van zelfbewustzijn. Maar Jaap Eden heeft meerdere gezichten. 'Een wat achteloze schaatser die zijn liefdesleven belangrijker vond dan zijn sportcarrière.'

Aad Haverkamp

In 1977 wint Hennie Kuiper de Jaap Eden Trofee.

Hoewel het in 2015 al honderd jaar geleden is dat Jaap Eden definitief afscheid nam van de sport, keert zijn naam nog ieder jaar gegarandeerd terug in de krantenkolommen en de (sport)journals. Sinds 1972 worden de beste sporters van het jaar immers gelauwerd met 'de Jaap Eden'. De sportman, -vrouw, -ploeg en de gehandicapte sporter van het jaar ontvangen een bronzen beeld dat niet alleen vernoemd, maar ook gemodelleerd is naar de voormalig schaatser en wielrenner, en dat volgens NOC*NSF een 'heldhaftige sportfiguur' voorstelt.¹ In alles straalt de sculptuur een fiere, sterke en succesvolle sportman uit: de kin omhoog, de borst vooruit, de schouders naar achteren en de v-vormige torso behangen met eremetaal.

Dit visuele beeld, maar ook de naamkoppeling tussen Eden en de meest prestigieuze sportprijs van Nederland op zich, roept tal van associaties op. Jaap Eden als sportheld en voorbeeld, toonbeeld van mannelijkheid, zelfbewustzijn en onoverwinnelijkheid. Deze associaties worden jaar op jaar, direct dan wel indirect, gemaakt, waarmee ze voor een deel onze collectieve herinnering aan Jaap Eden vormgeven. Er is nog een vorm waarin Jaap Eden wordt gerepresenteerd, en die bepalend is voor ons denken over de vermaarde sportman: de biografie. Uit een analyse van biografische boeken en artikelen over Eden, waarvan ik in deze bijdrage een korte impressie geef, doemt een ander beeld op dan dat van de heldhaftige sportfiguur. Bovendien blijkt dat 'de sportheld' geen vaststaande betekenis heeft, maar veeleer een constructie is: dynamisch, veelzijdig en altijd aan verandering onderhevig.

De sportbiografie

Sportbiografieën zijn, zoals de Britse historicus Jeffrey Hill stelt, 'one of the principal agencies through which we fashion our sporting heroes and villains'.² Door het levensverhaal van een sporter te lezen hopen we als buitenstaanders iets meer te weten te komen over zijn of haar leven, de uitdagingen, het lijden, de glorie en de roem. Hoewel ze op een voetstuk staan, willen we ons ook met ze kunnen identificeren. Veel biografieën beloven dan ook 'de mens achter de sporter' te presenteren, opdat we een completer beeld van hem of haar krijgen. Biografieën zijn echter per definitie incompleet. Het leven van Jaap Eden kan immers nooit in zijn totaliteit worden gevangen in een boek van een paar honderd pagina's. Het is de biograaf die bepaalde karaktertrekken

belicht, gebeurtenissen selecteert en vormende invloeden benoemt. De auteur interpreteert de bronnen en beschrijft het leven van de sporter in kwestie volgens eigen inzichten en opvattingen, en kan zich nooit helemaal losmaken van de sociaal-culturele context waarin hij of zij dit doet.

Bij grote sporters die veel, en in verschillende tijdvakken worden geportretteerd, worden in de loop van de tijd bepaalde elementen uit het leven steeds herhaald en uitgevergroot, terwijl andere worden gemarginaliseerd of zelfs weggelaten. Op deze manier wordt het sportleven geconstrueerd. Dit proces, 'reinscriptie', laat zich vergelijken met een spel waarbij een reeks personen elkaar één op één een verhaal doorvertelt, met als onvermijdelijke uitkomst dat het verhaal aan het einde aanzienlijk verschilt van het origineel.³ Op deze manier is ook het leven van Jaap Eden keer op keer verteld, 'gereinscribeerd.' Iedere publicatie heeft in principe iets nieuws toegevoegd aan zijn betekenis.

Om een analyse te maken van de verschillende constructies van het leven van Jaap Eden, heb ik drie soorten biografische publicaties gebruikt. Bij zijn dood in 1925, dertig jaar na zijn sportieve hoogtepunt, verschenen in alle kranten en sporttijdschriften necrologieën over de overleden sportman. In de decennia daarna, en tot op de dag van vandaag, is zijn levensverhaal veelvuldig opgetekend in lemma's in overzichtswerken, gedenkboeken en tijdschriften. Daarnaast zijn er drie biografische boeken geschreven over het leven van Jaap Eden: Leo Lauers *De roman van Jaap Eden* (1928), Wil Smulders' *Jaap Eden. Kampioen der kampioenen* (1983) en Maarten Molls *Jaap Eden. Wereldkampioen op de schaats, wereldkampioen op de fiets* (1996). In al deze verschillende biografische portretten keert één dominant narratief steeds terug. In dit artikel worden ze gebruikt om verschillende onderdelen van dit discours te belichten.

Dominant narratief

Deze metafoer, verschenen in een necrologie, is typerend voor het overheersende verhaal over Jaap Eden: 'Helaas, het zijn sterke beenen, die de weelde kunnen dragen. (...) en deze beenen, die sterk genoeg waren om op de schaats en op de fiets alle records te slaan, bleken te zwak te zijn voor het dragen van den roem'.⁴ Het beeld dat in vrijwel alle biografische verhalen over Jaap Eden naar voren komt, is dat van de eerste Nederlandse sportheld die als schaatser en wielrenner vrijwel alles won wat er te win-

nen viel, onmetelijk populair werd, maar met de faam en het geld niet kon omgaan en dankzij een hedonistische levensstijl even diepe dalen als hoge pieken kende. Dit verhaal is in de loop van de jaren echter op veel verschillende, en dikwijls tegenstrijdige, manieren verteld. Twee onderdelen van het tragische discours over Jaap Eden zijn de moeite van het belichten waard, omdat hieruit blijkt hoezeer representatie een constructie is: Edens geestelijke (on)vermogen en zijn omgang met vrouwen.

‘Verstandelijke vermogens bezat hij niet’

‘Wat voor een schaatsenrijder hij is geweest zullen we, aangezien er voorzover bekend van zijn rijden geen filmbeelden bestaan, nooit weten’, schreef Klaas Peereboom in een lemma over Jaap Eden in het overzichtswerk *Van Jaap Eden tot Ard Schenk* (1972).⁵ Om een beeld te krijgen van de manier van schaatsen of fietsen moeten we ons daarom baseren op teksten van anderen. Veel tijdgenoten van Eden benadrukten tijdens en vlak na zijn carrière zijn enorme kracht, maar ook zijn gebrek aan tactisch inzicht. Pim Mulier schreef hier al over in *Wintersport* (1893). Frans Netscher, wielersjournalist en later trainer van Eden, betreurde het dat hij ‘uitsluitend op zijn groote lichamelijke bekwaamheden vertrouwt en te weinig door overleg en tactiek in ‘t voordeel komt’ (1894).⁶ George Hogenkamp, bestuurslid van de Nederlandsche Wielerbond en radioverslaggever, was in het jubileumboek *Een halve eeuw wielersport* (1916) duidelijk over de manier van rijden van Eden: ‘Jaap reed als eene dommekracht en de fijnheid der tactiek, dat mooie der sport, bezat hij niet.’⁷ Ook veel necrologieschrijvers zetten Eden neer als krachtmens, met zijn ‘typisch germaansch voorkomen, blond, blozend en robust’.⁸ In één adem werden opvallend genoeg echter ook zijn tactische vermogens geroemd. *Het Vaderland* vond Eden een sportman bij wie ‘het wedstrijdwezen in de beenen zat niet alleen, maar in de hersens ook’. De *Nieuwe Rotterdamse Courant* en het *Nieuwsblad van het Noorden* omschreven hem als ‘een uitnemend tacticus’, terwijl het *Haarlems Dagblad* Eden zelfs ‘vóór alles een tacticus’ noemde.⁹ Hoewel deze lofprijzingen voor een deel zijn te verklaren door het gevoelige moment van publicatie, enkele dagen na zijn dood, is de tegenstrijdigheid met eerdere zinspelingen op Edens tactisch onvermogen toch significant.

Leo Lauer, vriend en bewonderaar van Eden, speelde als biograaf en hoofdredacteur van het invloedrijke *Revue der Sporten*, een voorname rol in de beeldvorming rond-

om de sportman. Hij ging verder dan anderen in zijn oordeel over het ontbreken van tactisch vernuft bij Eden door dit te koppelen aan het – in zijn ogen – algehele gebrek aan geestelijke vermogens van zijn idool. In verschillende publicaties construeerde hij een beeld van Jaap Eden als hulpbehoevende zwakzinnige. In januari 1922 bracht hij in een uitgebreid voorpagina-artikel in de *Revue der Sporten* het later door alle kranten overgenomen nieuws dat Jaap Eden in een krankzinnigengesticht was opgenomen, na ‘aanvallen van zinneloosheid’. Zonder veel nuance (en, opmerkelijk, in de verleden tijd) schreef Lauer onder andere: ‘Veel verstandelijke eigenschappen bezat hij niet. In zijn wezen doodde een fnuikende traagheid, een moordende apathie bijkans ieder initiatief, dat het gebied van het fysieke niet raakte.’¹⁰

Omdat de journalist meende dat de ‘psychische gesteldheid’ van Eden hem zou beletten voor zijn gezin te kunnen zorgen, zocht hij twee maanden later wederom de publiciteit met de instelling van een Jaap-Eden-Comité dat geld wilde inzamelen om de prijzen van Eden op te kopen en zo vrouw en kind financieel te steunen.¹¹ In 1927 en 1928 schreef Lauer *De roman van Jaap Eden*, een (in tegenstelling tot wat de titel suggereert wel degelijk non-fictieve) biografie die oorspronkelijk werd afgedrukt als feuilleton in *Sport in Beeld*. Ook dit werk staat vol met zinspelingen op Edens vermeende achterlijkheid. Lauer schreef bijvoorbeeld dat Eden ‘een teveel aan lichaamskracht had, een tekort aan “brains”’, en dat hij ‘zijn geheele menselijke kracht als ‘t ware had gereserveerd voor zijn spieren, en dat het brein wel het een en ander te kort kwam’.¹² Jaap Eden trof zelf overigens weinig blaam voor zijn tragische neergang. Zijn gebrekkige discipline, maatschappelijk falen en voorliefde voor alcohol schreef zijn biograaf toe aan externe krachten: verkeerde vrienden, slechte genen en het gemis van een moeder die hem op het rechte pad had kunnen houden.

Het discours van Jaap Eden als geestelijk onvermogen de keerde decennia later nog terug in twee biografische artikelen van M.J. Adriani Engels in gedenkboeken. In 1947 en 1960 schreef deze journalist dat Edens ‘geest niet opgewassen was tegen zijn lichaam’ en dat de ‘veelzijdige talenten van zijn body (...) niet in overeenstemming waren met de capaciteiten van zijn geest’.¹³

Beide latere biografen, Wil Smulders (1983) en Maarten Moll (1996), zetten zich in hun boeken echter in om Eden op dit gebied te rehabiliteren. Smulders voert de zoon van een vroegere vriend van de sportman op, die vertelt: ‘Jaaps staaltjes van krachtpatserij en het feit dat

het hem later niet gelukt is een behoorlijke positie te verwerven, hebben hem het imago gegeven van een domme kracht. Dat is echter niet waar.'

Over de opname van Eden in het gesticht vermeldt Smulders in zijn biografie enkel de mededeling die de behandelend arts tegen Edens echtgenote zou hebben gedaan: 'Mevrouw, met dat ijzersterke lichaam kan uw man wel tachtig jaar worden!'¹⁴ In zijn biografie verzet Moll zich rechtstreeks tegen het beeld dat Lauer zeventig jaar voor hem neerzette. 'Om hem daarom als een soort halve hersendode af te schilderen gaat toch iets te ver.'¹⁵

Stugge Groninger of womanizer?

Een ander aspect dat veel levensbeschrijvers van Eden belichten, is zijn omgang met en voorliefde voor vrouwen. Het is opvallend te zien hoe deze kant van Jaap Eden in de loop der jaren verschillend is geconstrueerd. In verscheidene – alle door mannen geschreven – in memoriams werd zijn populariteit bij vrouwen beschreven, niet zelden in relatie tot zijn ondergang. Vrouwen fungeren hier-

Jaap Eden in 1894 in Hamar.

in als de subalterne, maar opdringerige 'ander'. Het beeld dat oprijst is dat van de grote sportman met aanzien die tegen wil en dank werd aanbeden door hordes vrouwen. In zijn biografie zette Leo Lauer 'de vrouw' weg als ware ze een hinderlijke diersoort: 'In deze periode van zijn leven, van zijn leven als beroemdheid, was er natuurlijk een, zich bijzonder op de voorgrond dringende verschijning: de vrouw!' Deze aanwezigheid kon volgens de journalist enkel narigheid betekenen: 'De vrouw – althans vele vrouwen – gaat dan aan een soort van imperialisme lijden. Zij wil veroveren. De beroemdheid! Zoo kwamen uit den aard der zaak ook vele van deze hebzuchtige wezens – om het maar zacht en bescheiden uit te drukken – in het leven van onzen Jaap Eden.'

Het beeld dat Lauer construeerde, is dat van een man die legio vrouwen aan zijn voeten weet ('Het aantal brieven, dat de renner van deze zijde ontving, mocht gewis ontstellend heeten') maar er eigenlijk niet op zit te wachten, omdat hij zijn carrière belangrijker vindt ('Zijn sport was het voornaamste in zijn leven. De vrouwen? Nu ja, de vrouwen? Later! Later!'). De biograaf zette zijn typering van de gedisciplineerde sporter kracht bij met een anekdote over een Nederlandse vrouw die Eden in 1896 achterna reisde naar Moskou, vlak voor het wereldkampioenschap schaatsen (dat overigens niet in Moskou, maar in Sint-Petersburg plaatsvond). Eden zou echter niet geïnteresseerd zijn geweest en liet de vrouw ('een Hollandsche maagdeke' uit een 'uitnemende familie') net zo lang wachten in de lobby van het hotel tot ze uiteindelijk maar weer huiswaarts keerde. 'Jaap was een echte "Greuningere"', verklaarde Lauer zijn desinteresse. 'Wat ie niet lustte dat at ie niet.'¹⁶

De nukkige Jaap Eden die toegewijd was aan zijn sport en derhalve afkerig was van de vrouwelijke verleiding, is een heel andere man dan die Maarten Moll opvoerde in zijn biografie uit 1996. Hij beschrijft een anekdote afkomstig uit een Noors boek uit 1941. Op het Europees Kampioenschap schaatsen, in 1894 te Hamar, liet Eden de eerste dag verstek gaan, naar eigen zeggen vanwege de slechte weersomstandigheden. 'De werkelijkheid is anders', verklapt Moll echter. In het Noorse boek staat 'de ware geschiedenis opgetekend'. Niet de wind, maar een affaire met een kamermeisje uit zijn hotel zou hebben geleid tot Edens absentie op het ijs, wat leidt tot Molls onvermijdelijke conclusie: 'Jaap Eden prefereerde een warm lichaam boven een koude ijsbaan.'¹⁷

Of dit inderdaad de ware geschiedenis is, zullen we nooit weten. Deze vraag is ook niet primair van belang in

een onderzoek naar beeldvorming. Wat wel belangwekkend is, is dat met dit ogenschijnlijk betekenisloze verhaal Eden werd getransformeerd van gedisciplineerde sportheld die zijn sport verkoos boven de verleiding en afleiding van de vrouw, naar een wat achteloze schaatser die zijn liefdesleven belangrijker vond dan zijn sportcarrière. Beide beelden droegen overigens bij aan zijn onvergankelijke status als 'mannelijke held'.

Nu is dit slechts een van de vele kanten van Eden die in de biografie van Moll naar voren komen. Toch is dit de Jaap Eden die sinds het verschijnen van dit boek steeds weer door anderen is 'gereïnscribeerd'. In alle levensbeschrijvende artikelen die in de afgelopen twintig jaar zijn verschenen, keert het verhaal van de vermeende roman- ce in Hamar terug – en vaak prominent. Het feit dat het kamermeisje een voorname plaats krijgt in deze, louter korte, artikelen, zegt veel over de framing van Jaap Eden in de laatste decennia. 'Het kamermeisje van Jaap Eden' ging dankzij schaatshistoricus Marnix Koolhaas zelfs een eigen leven lijden, toen hij er in 2000 een gelijknamige radiodocumentaire over maakte en in zijn boek *Schaatsenrijden. Een cultuurgeschiedenis* een hoofdstuk met dezelfde titel aan wijdde.¹⁸

Verhalen doen er toe

Bij de dood van Jaap Eden kenden jongeren hem 'alleen van hooren zeggen, van verhalen hunner vaders en ooms', meende een journalist in een necrologie.¹⁹ Deze wijsheid doet negentig jaar later nog steeds opgeld. Sporthelden bestaan bij de gratie van de verhalen die over hen circuleren; de biografie vertelt deze.²⁰ Jaap Eden bestaat nog steeds, maar dan in de verhalen die keer op keer over hem worden verteld en opgeschreven. Via deze teksten ontlenen wij betekenis aan Jaap Eden. Maar dit betekent ook dat 'Jaap Eden' een constructie is, veelzijdig en veranderlijk. Het is daarom deze constructie die we moeten onderzoeken als we inzicht willen krijgen in de betekenis en significantie van Jaap Eden.

Bronnen

¹ <http://www.nocnsf.nl/cms/showpage.aspx?id=3006>.

² Hill, Jeffrey. 'Foreword'. In: Cox, Richard. *British sport: a bibliography to 2000*, Vol. 3: *Biographical studies of British sportsmen, sportswomen and animals*. London: Frank Cass, 2003.

³ Garry Whannel definieert reinscriptie als volgt: "The process whereby star biographies are constantly rewritten in the "continuous present" – their lives are interpreted according to dominant concerns at the time of writing." Garry Whannel, *Media sport stars. Masculinities and moralities*. New York: Routledge, 2002.

⁴ 'Jaap Eden †'. *Het nieuws van den dag voor Nederlandsch-Indië* (4 februari 1925).

⁵ Peereboom, Klaas. *Van Jaap Eden tot Ard Schenk*. Baarn: De Boekerij, 1972.

⁶ Netscher, Frans. *Uit mijne sportportefeuille*. Amsterdam: Cohen, 1899.

⁷ Hogenkamp, George. *Een halve eeuw wielersport*. Amsterdam, 1916.

⁸ Onder andere in: 'Jaap Eden †'. *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (3 februari 1925); 'Jaap Eden †', *Het Vaderland* (4 februari 1925); 'Jaap Eden †', *Nieuwsblad van het Noorden* (4 februari 1925).

⁹ 'Jaap Eden †'. *Het Vaderland* (4 februari 1925); 'Jaap Eden †'. *Nieuwe Rotterdamsche Courant* (3 februari 1925); 'Jaap Eden †'. *Nieuwsblad van het Noorden* (4 februari 1925); 'Jaap Eden'. *Haarlem's Dagblad* (31 december 1925).

¹⁰ Lauer, Leo. 'Na de zonnige dagen van glorie'. *Revue der Sporten* (22 januari 1922).

¹¹ 'Jaap-Eden-Comité'. *Revue der Sporten* (29 maart 1922).

¹² Lauer, Leo. *De roman van Jaap Eden*. Haarlem: Rees, 1928.

¹³ Adriani Engels, Marcus Jan. *Van Jaap Eden tot Jan Derksen. De wielersport in Nederland gedurende tachtig jaar*. Amsterdam: Kuurstra, 1947; Adriani Engels, Marcus Jan. *Honderd jaar sport. Een historische documentatie over de sport en het sportleven gedurende een eeuw*. Amsterdam: Strengholt, 1960.

¹⁴ Smulders, Wil. *Jaap Eden. De kampioen der kampioenen*. Rosmalen: Documentatiecentrum voor de wielersport, 1983.

¹⁵ Moll, Maarten. *Jaap Eden. Wereldkampioen op de schaats, wereldkampioen op de fiets*. Amsterdam: Rap, 1996.

¹⁶ Lauer, *De roman van Jaap Eden*.

¹⁷ Moll, *Jaap Eden*.

¹⁸ Zie onder andere: Koolhaas, Marnix. *Schaatsenrijden. Een cultuurgeschiedenis*. Amsterdam: Veen, 2010 en <http://www.sportgeschiedenis.nl/2014/02/24/werd-jaap-eden-120-jaar-geleden-verliefd-op-een-kamermeisje.aspx>

¹⁹ 'Jaap Eden †'. (*Het Vaderland*, 4 februari 1925).

²⁰ Hill, Jeffrey. "'Brylcreem boy": inter-textual signification in the life of Denis Compton'. In: Bale, John, Mette Christensen en Gertrud Pfister (eds.). *Writing lives in sport. Biographies, life-histories and methods*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2004.

KUNSTWEDSTRIJDEN OP DE OLYMPISCHE SPELEN

Tot 1948 werden niet alleen Olympische medailles aan atleten uitgereikt, ook kunstenaars kwamen in aanmerking voor een bronzen, zilveren of gouden plak. Werk van schilders, beeldhouwers, architecten, schrijvers en musici was te zien en horen op de Spelen. 'Lichaam en geest dienden in harmonie met elkaar het beste in de mens naar boven te halen.'

Adri Altink

Hoeveel medailles won Nederland op de Olympische Spelen van 1928 in Amsterdam? Zoek het na in populaire sporthandboeken. Die geven in de regel als aantallen 6 x goud, 9 x zilver en 4 x brons. Fout. Het waren 8 gouden, 10 zilveren en 5 bronzen.

De vier winnaars die in de gebruikelijke spiegels niet meegeteld zijn, behaalden hun medailles in een wedstrijd die volkomen vergeten lijkt te zijn als olympisch onderdeel: de kunst. Architect Jan Wils won in 1928 goud voor zijn ontwerp van het Olympisch Stadion en Isaac Israëls voor zijn schilderij *Ruiter in roode rok*. Zilver was er voor medailleur Chris van der Hoef en brons voor de roman *De nar uit de Maremmen* van het schrijversechtpaar Scharren-Antink.

Bijna niemand weet dat van 1912 tot 1948 ook kunstenaars met elkaar de strijd aangingen op de Olympische Spelen. Ze troffen elkaar in vijf categorieën: architectuur, beeldhouwen, schilderen, literatuur en muziek. In al die categorieën waren gouden, zilveren en bronzen plakken te verdienen, net als op de sportonderdelen. Tegelijk met de Spelen was het werk van de schilders, beeldhouwers en architecten te zien op exposities. Voor literatuur en muziek werden de medailles toegekend door jury's op afstand.

De bedenker van de Olympische Spelen, Baron de

Coubertin, had hemel en aarde bewogen om de kunstwedstrijden op de agenda te krijgen. Dat deed hij vanuit een wat al te romantisch beeld van de spelen die de oude Grieken hielden. Daaraan namen ook al musici, dichters, beeldhouwers en toneelspelers deel. Volgens Coubertin dienden lichaam en geest in harmonie met elkaar het beste in de mens naar boven te halen. Dat zou volkeren verbroederen en hen geestelijk verrijken.

De eerste Spelen waarop zijn wens in vervulling ging, waren die van Stockholm in 1912, al was het deelnemersveld toen nogal mager. Coubertin speelde zelfs een beetje vals door in de categorie Literatuur onder een schuilnaam zijn eigen gedicht *Ode au Sport* mee te laten doen. Het werd met goud bekroond en pas tien jaar later bekende hij dat hij zelf de maker was.

In Stockholm deden nog geen Nederlanders mee. Dat gebeurde pas in Parijs in 1924, al waren er ook in Antwerpen in 1920 mogelijk al twee van de partij. In Parijs was er een bronzen medaille voor schilder Johan van Hell. Die prestatie werd in 1932 in Los Angeles herhaald door zijn vakbroeder Gerard Westermann. Gevoegd bij die van Amsterdam haalde Nederland in totaal dus zes olympische medailles voor kunst binnen.

Architect Jan Wils.

Amateurs

Meteen bij de eerste wedstrijden in Stockholm was er al gedonder in de glazen. Kunstenaars liepen te hoop tegen de voorwaarde dat hun werk de sport als thema moest hebben. Veel van hen bedankten voor de eer om als decorateurs voor een sportfestijn op te draven en ze organiseerden een eigen expositie die met wat goede wil als voorbode kan worden gezien van de Culturele Olympiades die we nu kennen rond de Zomerspelen.

‘Tegelijk met de Spelen was het werk van de schilders, beeldhouwers en architecten te zien op exposities.’

Maar er waren meer bedenkingen, ook binnen het Internationaal Olympisch Comité zelf. De deelnemende kunstenaars verdienden meestal hun brood met hun werk. Dat was in strijd met het uitgangspunt dat alleen amateurs aan de Spelen mee mochten doen. Die regel werd vanaf 1928 in Amsterdam nog bruter overtreden toen bezoekers van de tentoonstelling in het Stedelijk de daar geëxposeerde schilderijen gewoon konden kopen (dat kon ook in 1932 in Los Angeles, in 1936 in Berlijn en in 1948 in Londen).

Vanaf het begin hadden de wedstrijden te lijden onder gebrek aan aandacht. Doordat het IOC sterk vast bleef houden aan kunst waar niemand aanstoot aan kon nemen, haalden vernieuwende kunstenaars hun neus op voor de wedstrijden. Schrijvers en musici deden toch al nooit in groten getale mee, maar ook onder schilders en beeldhouwers beperkte het deelnemersveld zich steeds vaker tot makers die traditioneel werk leverden en vooral leken mee te doen omdat ze elke mogelijkheid aangrepen om naamsbekendheid te krijgen.

Beïnvloeding

Dat het IOC het met het amateurisme niet zo nauw nam, was niet het enige twistpunt. Er werd ook vaak door de vingers gezien dat andere eisen met voeten werden getreden. Van menige inzending was de vraag wat die nog met sport te maken had. Zo kon een zeegezicht meedoen omdat er, zoals een journalist destijds spottend schreef, toevallig een zeiltje op stond.

Het deed ook geen goed dat de organiserende comité's, én Coubertin zelf, pogingen deden om de medailleverdeling te beïnvloeden door juryleden van hun voorkeur te benoemen of door druk uit te oefenen op de beoordelingen.

‘Coubertin speelde zelfs een beetje vals door in de categorie Literatuur onder een schuilnaam zijn eigen gedicht mee te laten doen.’

Een mooi voorbeeld van die dubbelhartige houding was te zien op de Spelen in Berlijn in 1936. Vooraf spande het Duitse Olympische Comité, onder druk van de nazi-propaganda, zich erg in om wedstrijdonderdelen op het programma te krijgen waarin landgenoten kansrijk waren (hetgeen overigens maar gedeeltelijk lukte). Kort voor de wedstrijden werden zelfs juryleden vervangen die onvoldoende pro-Duits waren. Maar aan de andere kant weten we uit getuigenverklaringen dat het Olympisch Stadion leegliep tijdens de huldiging van de medaillewinnende kunstenaars: niet alleen het publiek vertrok, maar ook veel officials en genodigden. Je kunt de kunstenaars dan ook niet kwalijk nemen dat ze zich niet erg serieus genomen voelden.

Geen ontwikkeling

Het publiek kwam steeds minder naar de musea waar het werk van de deelnemers tijdens de Spelen te zien was. Dat is niet vreemd. Terwijl in de stadions elke vier jaar nieuwe technieken hun intrede deden en records werden aangescherpt, viel op die exposities weinig nieuws te beleven. Of zoals de Duitse sporthistoricus Bernhard Kramer schrijft: ‘In 1948 stonden de toeschouwers in Londen naar hetzelfde soort werk te kijken dat in 1912 ook al in Stockholm te zien was.’ De ontwikkelingen in de moderne kunst van de 20e eeuw gingen volkomen voorbij aan de olympische podia.

De Spelen in Londen in 1948 waren dan ook de laatste waaraan nog kunstwedstrijden waren verbonden. De organisatie deed nog wel een oprechte poging goed voor de dag te komen in het Victoria and Albert Museum, maar binnen het IOC klonk toen het gemopper al steeds luider. Daaraan heeft zeker bijgedragen dat de grote pleitzorger,

Coubertin zelf, in 1937 was gestorven en zijn stem dus niet meer kon laten horen, maar vooral dat Avery Brundage, de machtige man op de achtergrond, die in 1952 ioc-voorzitter zou worden, niet langer wenste te marchanderen met de amateurs. Bovendien wierp hij, niet geheel ten onrechte misschien, het probleem op dat de prijstoekenningen een onmogelijke opgave waren: marsmuziek naast koorzang, een schilderij naast een pentekening, dat was appels met peren vergelijken vond hij. Toch was het waarschijnlijk maar een bijkomend argument dat hem goed uitkwam om de wedstrijden de nek om te kunnen draaien.

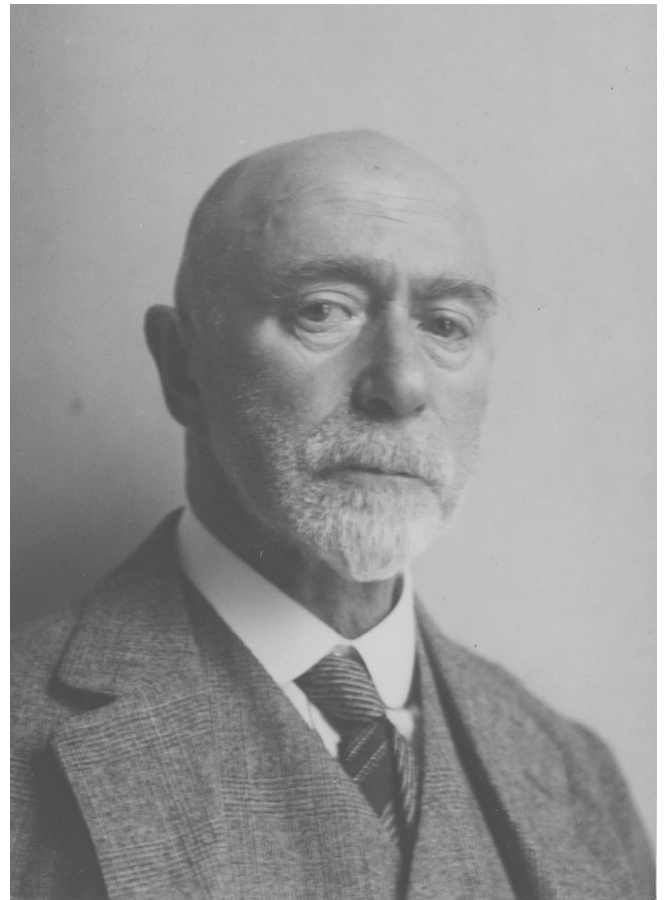
‘Doordat het IOC bleef vasthouden aan kunst waar niemand aanstoot aan kon nemen, haalden vernieuwende kunstenaars hun neus op voor de wedstrijden.’

Toen ze eenmaal waren afgeschaft, verdwenen de wedstrijden vrij snel uit het collectieve geheugen. Wereldwijd bestaan over de geschiedenis ervan zelfs maar twee boeken, één van de Duitser Bernhard Kramer en één van de Amerikaan Richard Stanton. Zij besteden kort aandacht aan de Nederlandse medailles, maar over de overige landgenoten komen we vrijwel niets te weten. Mij interesseerde de vraag hoe de houding van het NOC, de pers, de kunstenaars en het publiek in Nederland was jegens die wedstrijden. Welke kunstenaars deden er aan mee? Hoe vonden de selecties plaats? In *De Muzen op het schavot. Nederlanders op de Olympische kunstwedstrijden*, heb ik verslag gedaan van die zoektocht.

Die kreeg nog een klein staartje toen ik ontdekte dat na ‘Londen’ serieuze pogingen zijn gedaan om in Nederland een sportprijs van de grond te krijgen. Hij kwam er ook korte tijd, maar opnieuw ontbrak het aan inzet van alle partijen om daar werkelijk iets van te maken.

Hoezeer de kunstwedstrijden in het vergeetboek zijn geraakt, blijkt eens te meer uit het feit dat ik over enkele deelnemers nauwelijks nog een spat informatie terug kon vinden. Over Jan Wils, Kees van Dongen, Jan Sluijters enzovoort zijn hele boekwerken geschreven. Maar hebt u ooit gehoord van beeldhouwer Co Derr of componist Jan Andenne? Als u iets over hen weet, hoor ik het graag.

Altink, Adri. *De Muzen op het schavot. Nederlanders op de Olympische kunstwedstrijden*. Amsterdam: Brave New Books, 2014.

Isaac Israëls.

VOORGANGERS VAN JAAP EDEN

Jaap Eden werd wereldkampioen hardrijden op de schaats in 1893, 1895 en 1896. Een schaatsgeneratie later hadden we Coen de Koning (1905). Over de Nederlandse hardrijwereld van vóór deze twee kampioenen is betrekkelijk weinig bekend. George Jurrjens (1866-1904) en Maurits Cartier van Dissel (1867-1937) behoren tot deze beginperiode van het Nederlandse hardrijden. Heel goede sporters, maar goeddeels onbekende namen, die beide betrokken raakten bij de Boerenoorlog. In deze editie van *de Sportwereld* schrijft Wim Zonneveld over Van Dissel, in nummer 72 over Jurrjens

Wim Zonneveld

Maurits Cornelis Cartier van Dissel wordt op 3 december 1867 geboren in Lochem, als het zevende van veertien kinderen van Etienne Daniel Cartier van Dissel en Christina Maria Jongeneel. Zijn vader is een zeer gerespecteerd huisarts in Lochem, in 1854 gepromoveerd aan de Universiteit Utrecht, met allerlei bestuurlijke functies in de regionale en nationale medische wereld. In Lochem wordt later een Dr. Cartier van Disselweg naar hem vernoemd. Hij creëert uit zijn eigen voornamen een dubbele achternaam, die hij laat ratificeren bij Koninklijk Besluit.

Grootvader Johannes van Dissel was 'chirurgijn-majoor' bij de Koninklijke Nederlandse Marine. Maurits, die thuis Maus wordt genoemd, gaat naar het gymnasium in Arnhem. Met zo'n achtergrond is het geen verrassing dat hij medicijnen gaat studeren in Utrecht. Hij volgt een opleiding tot huisarts en heeft een sportieve studententijd. Hij roeit bij de Utrechtse studentenvereniging Triton, een aantal jaren eerder opgericht door een groepje met Willem Einthoven, de latere Nobelprijswinnaar, en behaalt daar wat succesjes met de 'jonge twee' en 'oude vier'. Hij promoveert op 21 maart 1899 in Utrecht op het proefschrift *Eene Bijdrage tot het Mechanisme der subcutane nierverwondingen*.

Eind november 1890 wordt Nederland getroffen door extreem winterweer, met voortdurende oostenwind en dan al vorst van -10 en in januari -20 graden. Pim Mulier rijdt zijn officieuze Elfstedentocht waarvan hij in 1893 verslag doet in zijn schaatsboek *Wintersport*. De roman *De barre winter van negentig* van Herman de Man uit 1936 speelt tegen de achtergrond van deze winter. Honderd jaar na dato, in 1990, wijdt weerman Hans de Jong er speciaal een rijk geïllustreerd boek aan. Zo'n winter. Maar tegelijk vormen de door het weer geboden mogelijkheden een stimulans voor het nog jonge langebaan schaatsenrijden.

Deze sport heeft nog weinig organisatie; de ISU wordt pas in 1892 in Scheveningen opgericht, als de Internationale Eisschnellauf Verein. De internationale toppers zijn buitenlanders, zoals de Amerikaan Joe Donoghue, de Rus Alexander Panshin en een heel contingent Scandinaviërs, maar de Nederlanders beginnen zich ook te weren. Er wordt sinds een jaar of vijf in Nederland gereden, en we behalen kleine succesjes hier en daar. Klaas Pander uit Haarlem, George Jurrjens uit Amsterdam en A.L. Couvée uit Delft komen naar voren als beloften.

In Amsterdam wordt vanaf 1889 jaarlijks begin januari

een officieus wereldkampioenschap allround georganiseerd op een mooie baan 'achter het Rijksmuseum', het huidige Museumplein. Maar de titel blijft de eerste twee jaar vacant, omdat geen enkele rijder voldoet aan de loodzware eis van het winnen van eerst twee van de drie en daarna drie van de vier afstanden. Het toernooi van januari 1890 wordt ook nog eens geteisterd door een griepgolf. Driekwart van de deelnemers haakt af en de titel van de Noor Norseng wordt niet erg hoog ingeschat.

'In Amsterdam wordt vanaf 1889 jaarlijks begin januari een officieus wereldkampioenschap allround georganiseerd.'

Dan komt 'de barre winter', en het wedstrijdseizoen kan dus vroeg beginnen. Donoghue komt al in december naar Nederland, wint een tweedaagse in Heerenveen, en wordt een paar weken later in Amsterdam afgetekend allround wereldkampioen, voor Klaas Pander. De Amerikaan wint alle afstanden. Goed Nederlands nieuws komt er met ereplaatsen van een jonge, debuterende Utrechtse student. Maurits Cartier van Dissel rijdt met name goed op de langere afstanden. Hij wordt derde op de 2 mijl en vijfde op de 5 mijl, wat minder goed is dan mogelijk was geweest, want hij valt. Hij bevestigt de goede indruk door later in januari op een sterk bezet nationaal toernooi over 1 mijl op de Paterswoldse Plassen bij Groningen derde te worden, achter Pander en diens talentvolle pupil, de 17-jarige Jaap Eden.

Als om te compenseren is de Nederlandse winter van 1892 zo mild en waterig, dat er van hardrijden weinig terecht komt. Het WK in Amsterdam wordt afgelast, alleen hier en daar in het land zijn er wat kleine wedstrijden. Maar in januari 1893 krijgt Maurits de kans zijn belofte in te lossen. Hij wint in Zwolle op de mijl, weliswaar omdat sterkere tegenstanders vallen in de finaleronde, maar toch.

Een week later is het eerste officiële WK van de I.E.V. in Amsterdam, waar Jaap Eden, sportief razendsnel volwassene geworden, een handvol Scandinaviërs het nakijken geeft. Het toernooi wordt voor het eerst over de vier nu 'klassieke' afstanden verreden. Na winst op de 500 en 1500 meter en de 5 km. is hij zeker van de titel. Op de 10 km. stapt hij na een val uit de baan; die doet er voor hem niet meer toe.

Maurits beleeft een moeizaam toernooi, omdat hij moet wennen aan zijn gloednieuwe 'Noorsche' schaatsen, maar hij profiteert van Edens opgave op de langste afstand. Hij wordt vijfde en daarmee beste Nederlander, en is meteen nationaal recordhouder. 23.04 is een tijd die, mede omdat nationale records alleen in Nederland kunnen worden gereden, pas in 1897 wordt verbeterd.

Hier houdt de sportloopbaan van Maurits op. Hij geeft voorrang aan zijn maatschappelijke carrière, vestigt zich als huisarts in Lemmer, en trouwt in 1898 met Annie Marie IJzerman, geboren in Nederlands-Indië. Zij is een dochter van Jan Willem IJzerman, een befaamde spoorwegingenieur, ontdekker van de Borobudur op Java, en later in Nederland korte tijd lid van de Tweede Kamer en eredoctor in zowel Amsterdam als Bandung.

'Maurits Cartier van Dissel wordt derde op de 2 mijl en vijfde op de 5 mijl, wat minder goed is dan mogelijk was geweest, want hij valt.'

Najaar 1899 breekt in Zuid-Afrika de Boerenoorlog uit. Het conflict begint als een kwestie rond het al of niet toekennen van het stemrecht aan het snel groeiende aantal 'uitlanders' in de noordelijke Boerenrepublieken. Het zijn voornamelijk Britse immigranten, die daar zijn gekomen om mee te profiteren van de rijke vondsten aan diamant en goud, maar ook in verkiezingen willen meebeslissen over hun eigen situatie en toekomst. Er wordt olie op het vuur gegooid door een mislukte Britse greep naar de macht, gesponsord door de zakenman Cecil Rhodes. In oktober delen de zich bedreigd voelende Boeren de eerste klap uit door de Britse Kaapkolonie binnen te trekken, waarna de Britten zich hergroeperen. Een gruwelijke strijd begint met belegeringen, veldslagen, verbrande aarde, interneringskampen en groot menselijk leed.

Medische hulp is in deze oorlog uitermate slecht georganiseerd, zeker aan de kant van de Boeren. Vanuit Europa en daarbuiten, tot uit Nederlands-Indië en de Nederlandse kolonie in St. Petersburg aan toe, worden meer dan een dozijn 'ambulances' naar het strijdtoneel gezonden, vaak via lange reizen die eindigen in de haven van Lourenço Marques in Mozambique, waar een pas geopende spoorweg naar het binnenland begint. De Britten hinderen de veldhospitelen waar ze kunnen,

onder beschuldiging van wapentransport of koeriersdiensten voor de vijand.

Maurits Cartier van Dissel, de jonge huisarts uit Lemmer, net voor de eerste keer vader, voegt zich in december 1899 bij een van deze ambulances die zich inscheept in Napels. Denkelijk uit roeping en gestimuleerd door studievrienden die al deelnemen, maar wat ook een rol gespeeld zal hebben is dat hij al vijftien jaar eerder was voorgegaan door zijn zes jaar oudere broer Petrus Marinus. Paul Kruger had in 1884 tijdens een rondreis door Europa een oproep gedaan aan jonge Nederlanders om zich in zijn republieken te vestigen en Pieter was een van de jongeren die er gehoor aan had gegeven.

Of de twee broers elkaar in Zuid-Afrika hebben ontmoet, is onduidelijk. Het is onwaarschijnlijk dat Pieter niet op z'n minst wist van Maurits' komst. Maar Pieter woont met zijn gezin in de omgeving van Machadodorp bij de spoorlijn, waar de Boeren de volle laag van het krijgsgeweld krijgen. Nog tijdens de oorlog emigreert hij

in 1901 naar de Verenigde Staten, zijn inmiddels daarna toe geëmigreerde jongere broer Elie François achterna. Samen worden ze daar groot in de houthandel in de pioniersstad Spokane in de staat Washington.

De berichtgeving over het krijgsverloop van de oorlog in de Nederlandse pers is niet altijd even duidelijk of betrouwbaar. Als in juni 1900 Maurits in een provisorisch ingericht hospitaal in Pretoria met een door de Britten gefingeerd excuus krijgsgevangen is gemaakt, wordt er een paar weken later in Nederland gemeld dat hij naar Ceylon is overgebracht, waar een groot interneringskamp is ingericht voor iedereen die de Britten uit het land weg willen hebben. Dat blijkt onjuist, en na een onzekere periode meldt consul-generaal De Waal begin september dat dr. Van Dissel uit een kamp op Green Point bij Kaapstad is vrijgelaten. Hij heeft een half jaar lang aan het front onder vaak barre omstandigheden zijn leven geriskeerd tijdens het steeds uitzichtlozer verzet van de Boeren. Dumdukogels waren een technische

De Russisch-Nederlandse ambulance in de Boerenoorlog, mogelijk staat Maurits Cartier van Dissel op deze foto.

nieuwigheid in deze oorlog, vreselijke verwondingen waren het gevolg. Hij keert eind september per boot via Southampton terug in Nederland.

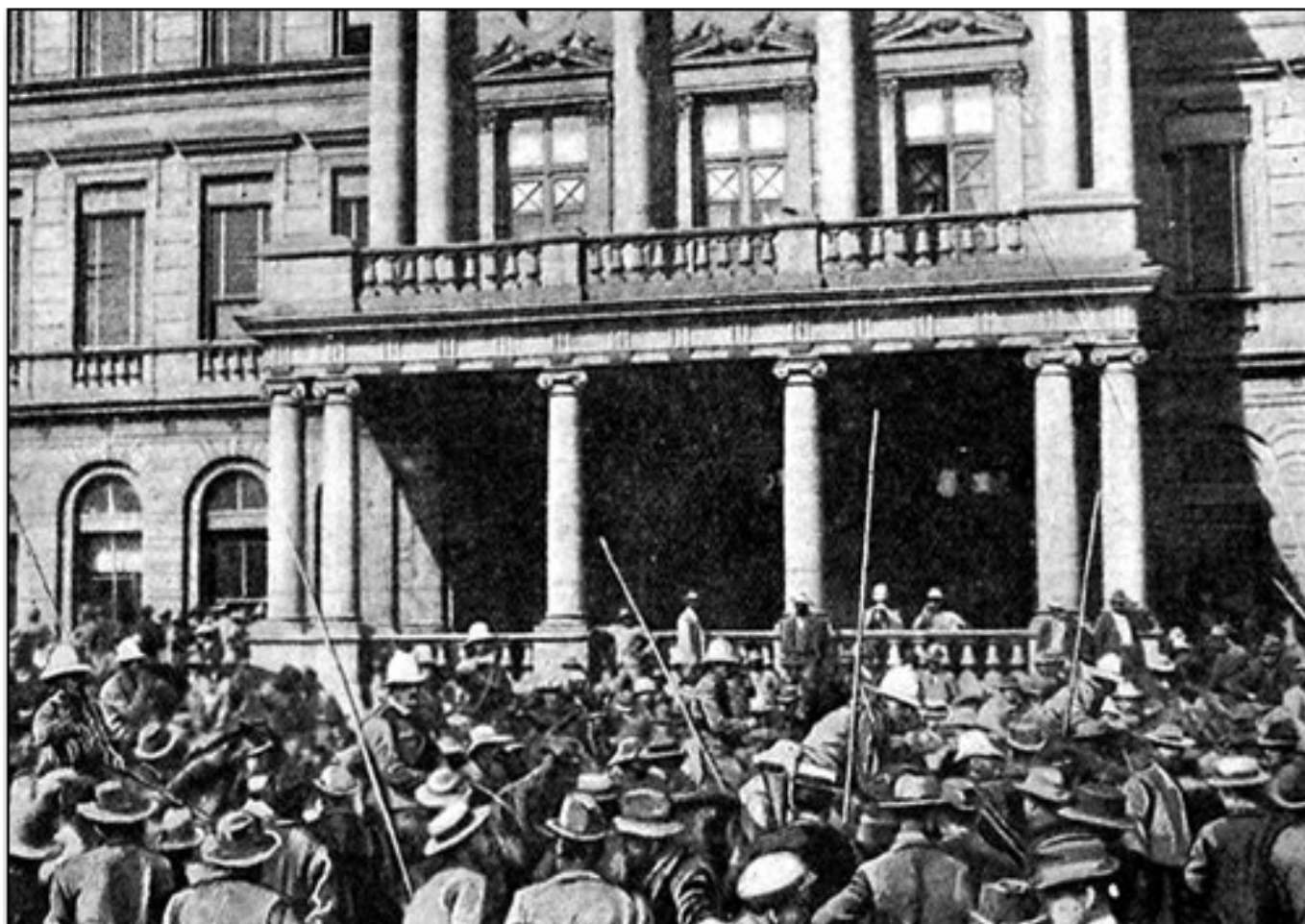
Een jaar later, in november 1901, als er optimisme begint te heersen over het eind van de gruwelen, maar het conflict in werkelijkheid nog een half jaar doorgaat als een slopende guerilla, ontvangt Maurits met een gezelschap voormalige collega-vrijwilligers in het Academieggebouw van de Universiteit van Leiden een speciale onderscheiding van het Rode Kruis.

Maurits vestigt zich met vrouw en kind in Breda, wordt nog tweemaal vader en verbindt zich als gynaecoloog aan het nieuwe Diaconessenhuis van de stad. Hij reorganiseert en moderniseert de Brabantse ziekenhuisstructuur, en verdient daarmee, zeer gerespecteerd door zijn omgeving, de bijnaam 'Stichter van het Brabantse ziekenhuiswezen'. Hij gaat in 1933 met pensioen. In een muur van zijn ziekenhuis wordt een bronzen plaquette met zijn beeltenis ingemetseld, vervaardigd door de Haagse beeldhouwster Gra Rueb, ook bekend van het

beeld van 'een sportman met de Hitler-groet' van 1928 bij het Olympisch Stadion in Amsterdam.

Van Dissel gaat in Den Haag wonen, en overlijdt op 17 september 1937 op 69-jarige leeftijd 'na een langdurige ziekte', in zijn eigen ziekenhuis. Hij heeft nog net de universitaire promotie kunnen meemaken van zijn dochter Eline Françoise in de sociale geografie in Utrecht. Maar dan is zij, gestimuleerd door haar moeder, al in de ban geraakt van het toneel en getrouwd met de dertig jaar oudere, progressieve acteur en regisseur Eduard Verkade. Ze wordt uiteindelijk succesvol als toneel-schrijfster en publiceert in 1978, inmiddels weduwe, de biografie *Eduard Verkade en zijn strijd voor een nieuw toneel*.

Na zijn overlijden wordt naar Maurits in het stadsdeel Ginneken van Breda een Cartier van Disselstraat vernoemd.

De overgave van Pretoria door de Boeren, juni 1900, toen Cartier van Dissel daar was.

Bronnen

- Bossenbroek, Martin. *De Boerenoorlog*. Amsterdam: Atheneum-Polak & Van Gennep, 2012.
- Bree, L.G.J. van. 'Uit het oog, uit het hart? Over stamverwantschap tussen de Nederlandse samenleving en de Boeren tijdens en na de Boerenoorlog van 1899-1902.' Onderzoekseminar Universiteit Utrecht (juni 2012). Op: <http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses>
- Dankers, M. 'Militaire arts beschrijft Boerenoorlog.' In: *Reformatorisch Dagblad* (7 januari 2000). Op: www.digibron.nl
- Dekkers, Piet. *Geïnspireerde Zorg. De geschiedenis van het Diaconessenhuis in Breda 1890-2000*. Breda: Hollaers Van Elkerzee, 2013.
- Fourie, Felicia. *Four Exceptional Women in the Anglo-Boer War* (lezing). Johannesburg; South African Military History Society, 2008. Op: <http://rapidtp.co.za/milhist/lecturesr/Boerwarfour.html>
- Leeuwe, Hans de. 'Overlijdensbericht van Eline Françoise Verkade – Cartier van Dissel.' In: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (1991): 160-164. Op: http://www.dbnl.org/tekst/_jaa003199101_01/_jaa003199101_01_0018.php
- Pekelharing, C.A. 'Een woord van hulde aan Dr. E.D. Cartier van Dissel.' In: *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*. Eerste helft, nr. 7 (1915): 490-492. Op: <http://www.ntvg.nl/system/files/publications/1915104890002a.pdf>
- Snapp, Charles en E.V. Fleming. 'A History of Springdale.' (1937). Op: http://ourlocalhistory.weebly.com/uploads/7/4/8/9/7489314/a_history_of_springdale.pdf
- Villiers, J.C. de. 'The medical aspect of the Anglo Boer War, 1899-1902: Part I.' In: *Military History Journal*. Vol. 6, nr. 2 (1983). Op: <http://samilitaryhistory.org/vol062jc.html>

Krantenartikelen en sportverslagen, vooral uit de periode 1880-1920, te vinden op de <http://delpher.nl/>-website van de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag.

De Yahoo website 'Speed_Skating', voor geschiedenis en statistiek van het hardrijden op de schaats.

Wikipedia-pagina's voor informatie over personen,

gebeurtenissen en omstandigheden.

- Genealogische informatie over de familie Van Dissel: <http://www.camerama.demon.nl/dis/dis1/>, <http://gw.geneanet.org> en <http://www.timodino.com/timodinoframeset.htm?timodino000282.htm#5659>.
- Aanvullende familie-informatie Van Dissel plaquette Diaconessenhuis Breda: <http://www.grarueb.nl/02-plaquettes/pldissel.html>
- Aanvullende informatie over de familie IJzerman: <http://ijzerman.streetspace.nl/stambomen/stamboomthijs102010.htm>

De plaquette van Maurits Cartier van Dissel bij zijn afscheid, Diaconessenhuis Breda 1933.

JOODSE VOETBALCLUBS IN AMSTERDAM

WV_HEDW heeft in 2008 drie jubileumboeken uitgegeven: *Jongens vol illusies en idealen*.¹ In het eerste deel wordt de geschiedenis beschreven van de joodse voetbalclubs die tussen 1908 en 1945 aan de basis stonden van het huidige WV_HEDW.² Het laatste hoofdstuk is geschreven door Evert de Vos. In zijn doctoraalscriptie uit 1999 heeft De Vos ook aandacht besteed aan andere joodse voetbalverenigingen in Amsterdam. De Vos veronderstelt dat er vijf joodse voetbalverenigingen waren in het vooroorlogse Amsterdam. Het blijken er echter meer te zijn geweest.

Albert van der Vliet

In mijn onderzoek naar de voetbalgeschiedenis van Amsterdam-Noord³ stuitte ik in de periode vóór de Tweede Wereldoorlog op enkele joodse voetbalverenigingen, zoals AED (Allen Eén Doel) en BPC (Be quick-Pollux-Combinatie). Dat waren clubs die in de stad geen voetbalveld hadden kunnen vinden en daarom waren uitgeweken naar de overkant van het IJ.

In een jubileumuitgave van de Volewijckers⁴ schrijft clubchroniqueur Tip de Bruin: 'Van de club die met ons het Mosveld bespeelde, A.E.D., met allemaal joodse leden, kwam slechts 1 man uit de kampen terug. Het was de later in Noord zo bekende voddeman Goolie Wertheim.' De buurtkrant van Tuindorp Buiksloot (beter bekend als Blauwe Zand) publiceerde in 1981 een jubileumuitgave ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de buurt. Daarin wordt gememoreerd dat Blauwe Zand vóór de oorlog ook een voetbalclub kende, Tuindorp Buiksloot (TBS). De club was ontstaan in de speeltuin en voetbalde zijn eerste wedstrijd op het terrein van ABIM (Alle Begin Is Moeilijk). De jubileumkrant: 'Alle Begin Is Moeilijk had veel joden uit de buurt als lid. Bijvoorbeeld de familie van Sally de Lange.'

Vijf clubs

In zijn scriptie *Verliest den moed toch niet*⁵ schrijft Evert de Vos: 'Ik ben ervan overtuigd dat AED, BPC, HEDW, ODE en Wilhelmina Vooruit de belangrijkste joodse voetbalverenigingen in het vooroorlogse Amsterdam zijn geweest.' En: 'Natuurlijk zijn er meer joodse clubs geweest. Straat- en buurtverenigingen in joodse wijken, die na een paar jaar ter ziele gingen. Ze hebben echter geen sporen nagelaten.'

Sporen van andere joodse voetbalverenigingen zijn er wel, maar ze zijn later geopenbaard, in het project 'Sportbonden, sportclubs en sportperiodieken in Nederland tot 1940', dat tussen 2006 en 2011 werd uitgevoerd. Deze Databank Sport is op 15 september 2011 online gegaan en nadien regelmatig aangevuld.⁶

Een andere bron was er ook, maar die is minder bekend. Dat zijn de adresboekjes van de Amsterdamse Voetbalbond (AVB), die bewaard worden in het kantoor van de KNVB in Amsterdam. De adresboekjes of -lijsten werden jaarlijks gepubliceerd tussen 1920 en 1940.⁷ In de boekjes zijn allerlei gegevens opgenomen van voetbalclubs die uitkwamen in de AVB, zoals het adres van de clubs, de ligging van de velden, een routebeschrijving, de contactpersonen en ook de tenues. De clubs leverden zelf de informatie aan.

Levensbeschouwing

De Databank Sport noemt drie voetbalverenigingen in Amsterdam die zich presenteerden met de levensbeschouwing 'joods'. Dat zijn Wilhelmina Vooruit, I.L.F.R.A., en Maja. Voor het project zijn alle beschikbare sportperiodes tot 1940 geraadpleegd, maar de betekenis van Maja en van de afkorting ILFRA is niet achterhaald. De levensbeschouwing van de andere, min of meer joodse verenigingen was naar buiten toe 'neutraal'.

Maja is opgericht in 1930 en kwam van 1934 tot 1936 uit in de Amsterdamse Volksvoetbalbond (AVVB). Dat was de bond voor de arme voetbalclubs die niet konden voldoen aan de officiële AVB-eisen, die vooral de kwaliteit van de accommodatie betroffen. In 1936 promoveerde Maja naar de AVB en in het seizoen 1940-1941 kwam Maja uit in de Afdeling Amsterdam van de NVB.

Op 30 juli 1940 waren alle aparte bonden vrijwillig opgegaan in de NVB. Overigens had de NVB in 1929 het predicaat 'Koninklijk' gekregen, maar dat was weer vervallen na de fusie.

Het betekende voor Amsterdam dat niet alleen de AVB ophield te bestaan, maar ook de rooms-katholieke bond (RKAVB) en de kantorenbond (AKVB).⁸ Op 15 september 1941 werd Maja opgeheven. Op die datum werd de Duitse maatregel afgekondigd waarin het joden verboden werd sportvelden en -lokalen te betreden.

Het AVB-adresboekje van 1936-1937 meldt dat het speelveld van Maja zich bevindt in de Watergraafsmeer⁹ en dat de meeste contactpersonen in Oost wonen. Men kan de contactpersoon voor wedstrijd zaken, de heer I. van Dal, telefonisch bereiken op het nummer van het Nederlands Israëlitisch Jongensweeshuis.

Secretaris Martijn Sajet van Wilhelmina Vooruit met een aspirantenelftal.

Feestavond

Het weeshuis komt terug in het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* (NIW) van 10 mei 1940. Het weekblad doet verslag van de feestavond van Maja. De voetbalclub bestond tien jaar en organiseerde op 4 mei 1940 een feestavond. Het feest werd gehouden in het gebouw van de Handwerkers Vriendenkring.¹⁰ De helft van de opbrengst was bestemd voor het Nederlands Israëlitisch Jongensweeshuis in Amsterdam. Voorafgaand aan een sportrevue werden er enige toespraken gehouden door vertegenwoordigers van Maccabi Amsterdam, de Maccabi Boksafdeeling en voetbalvereniging AED. Er was, zoals gebruikelijk op dergelijke feestavonden, bal na.

NIW kondigt in hetzelfde bericht een groot voetbaltoernooi aan dat Maja organiseert op 12 en 13 mei 1940 bij AED aan de Middenweg, achter het Ajax-stadion. Aan dat toernooi doen mee: AED 1 en 2, ODE 1 en 2, Hakoah uit Groningen, een Ajax-combinatie en Maja 1 en 2. Bovendien spelen de elftallen van het Weeshuis en de Talmud Thoraschool tegen elkaar. NIW: 'De juiste speeltijden zijn vermeld op de affiches, die overal in de stad hangen.' Ook hier is de helft van de opbrengst bestemd voor het Nederlands Israëlitisch Jongensweeshuis.

Veteranen van Wilhelmina Vooruit met kinderen.

Diamantbewerkers

I.L.F.R.A. – een afkorting, ook als ILFRA geschreven – is opgericht in 1927 en opgeheven in september 1935. ILFRA kwam uit in de AVB en speelde net als Maja in de Watergraafsmeer. De meeste contactpersonen woonden in Oost. De Databank Sport maakt verder nog melding van Voetbalvereniging De Diamantbewerkers, ook bekend als DDB. De club is opgericht in augustus 1913 en speelde in de AVB. Vóór september 1913 gebruikte DDB de naam DVC: Diamantbewerkers Voetbal Club. In juni 1918 is de club opgeheven. De levensbeschouwing was neutraal.

Hortus is een jaar eerder opgericht dan DDB, in 1912. Er speelde een conflict tussen de Diamantwerkersbond en Hortus, zo blijkt uit de Databank Sport, die *Het Sportblad* van 26 juni 1913 citeert: 'De voetbalclub Hortus, aangesloten bij de AVVB, bestaat hoofdzakelijk uit diamantbewerkers.' Ze konden wel voetballen. Hortus begon in de AVVB in 1912 en kwam in 1913 al uit in de AVB, tot 1931. Hortus kwam tevens uit (met het eerste elftal) in de landelijke NVB, van 1915 tot 1931. In het laatste jaar fuseerde Hortus met EDW.

ABIM is opgericht op 1 mei 1921. De levensbeschouwing is neutraal. ABIM kende waarschijnlijk joodse leden, maar er zijn geen aanwijzingen dat zij een grote groep of een meerderheid vormden. Van 1921 tot 1927 speelde ABIM in de AVVB, vanaf 1926 op het Mosveld in Amsterdam-Noord.

Mosveld

De Volewijckers begon in oprichtingsjaar 1920 met spelen aan de Hamerkade, maar de gemeente had het terrein opgeëist om er een pontgarage aan te leggen. Het bestuur had het oog laten vallen op het Mosveld, een nieuw gemeentelijk sportterrein in de Bloemenbuurt, maar dat was al toegewezen aan de AVVB. In een jubileumuitgave van de Volewijckers¹¹ is daarover te lezen: 'Tenslotte gelukte het, na eidelooze conferenties, tezamen met drie A.V.V.B.-clubs het terrein aan het Mosveld te bespelen.' In 1926 betrok de Volewijckers het terrein midden in een woonwijk. In 1944 werden de Noorderlingen landskampioen.

Uit de AVB-adresboekjes blijkt dat de drie andere clubs ABIM, AED en WZD waren. AED speelde echter in de AVB en is nooit een AVVB-club geweest. De twee andere clubs profiteerden van de officiële accommodatie en konden van de

Entreekaartje voor een feestavond van EDW.

AVVB overstappen naar de AVB. ABIM en WZ deden dat in 1928.

Evert de Vos heeft voor zijn onderzoek elf joodse voetballers opgespoord die vóór de oorlog actief waren op de Amsterdamse voetbalvelden. Hun *oral history* vormt de basis van zijn scriptie. Over BPC wisten de informanten weinig te vertellen. BPC was waarschijnlijk een gemengde vereniging van joodse en christelijke voetballers, die woonden in de buurt van de Oude Schans bij de Montelbaanstoren.

BPC is opgericht op 1 augustus 1922, meldt de Databank Sport. BPC was een fusie van twee buurtclubjes in de Amsterdamse binnenstad, Be quick en Pollux, die samen genoeg leden hadden om te kunnen uitkomen in de AVVB. Het vernoemde 'Be Quick' was een gerenommeerde voetbalvereniging uit Groningen, die in 1920 landskampioen was geworden. 'Pollux' was de naam van het opleidingschip van de marine, dat in het Oosterdok lag aan de Oosterdokskade.

Oranjesluizen

Vanaf 1924 kwam BPC uit in de AVB. Contactpersoon van BPC in het AVB-adresboekje 1925-1926 is: M. Ossendrijver, Koestraat 15A¹, niet ver van de Nieuwmarkt.

BPC speelde vanaf 1925-1926 in Noord, aan de Schellingwouderdijk ter hoogte van de Oranjesluizen. Daar lagen twee voetbalvelden die werden bespeeld door onder andere v.v. Schellingwoude. BPC speelde misschien al eerder bij de Oranjesluizen, maar het AVB-boekje van het seizoen 1924-1925 ontbreekt in het archief van de

KNVB.

Schellingwoude kon bereikt worden met het bootje aan de Prins Hendrikkade tegenover de Schreierstoren, vlakbij de Oude Schans. De club adviseert toeschouwers het bootje te nemen dat vertrekt drie kwartier voor aanvang van de wedstrijd vertrekt.

BPC heeft afwisselend in de stad en in Noord gespeeld. In het seizoen 1931-1932 lag het hoofdveld aan de Ringweg in Sloterdijk en het tweede veld in Schellingwoude. In 1933-1934 speelde BPC aan de Middenweg. In 1934-1935 is BPC teruggekeerd naar 'Buiksloot aan de trambaan', zoals de polder achter de Buikslootmeerdijk wel wordt aangeduid. Contactpersoon in het seizoen 1935-1936 is: J.T. Drent, Rapenburg 53¹, gelegen in de Jodenbuurt.

Vanaf het seizoen 1939-1940 speelde BPC achter Ajax. In het NVB-boekje van 1941-1942 komt BPC niet meer voor. Wilhelmina vooruit en BPC hadden genoeg niet-joodse voetballers om nog één elftal te kunnen opstellen. BPC deelde de KNVB echter mee dat de vereniging zich uit de competities terugtrok zolang het de joodse voetballers verboden was het voetbalspel te beoefenen. In het jubileumboek van BPC uit 1962¹² is de voorzitter nog steeds trots op dit besluit. BPC speelt vanaf het seizoen 1946-1947 opnieuw achter Ajax. Volgens de opgegeven website Voetbalmaten.nl heeft BPC bestaan tot 30 juni 1982.

Waterlooplein

De Vos citeert uit bovengenoemde jubileumuitgave van BPC: 'Maandag na de wedstrijddag waren felle en urenlange debatten tussen resp. aanhangers van BPC, HEDW, AED, ODE en Rapid (...).' Plaats van handeling was het Waterlooplein en de politie moest er vaak aan te pas komen. In een voetnoot stelt De Vos dat Rapid waarschijnlijk geen joodse club was. Uit het jaarverslag van de KNVB, afdeling Amsterdam, 1945-1946, blijkt dat Rapid slechts zes leden heeft verloren in de oorlog. Dat is weinig voor een joodse club, stelt De Vos. Maar misschien was Rapid een kleine club en gemengd. Opmerkelijk is wel dat de opheffing van Rapid wordt vermeld in de *Sportkroniek* van 27 november 1941 (Databank Sport).

Op 10 oktober 1909 is ODE (Overwinning Door Eendracht) opgericht. ODE speelt in 1916 in de landelijke bond, de NVB. Waarschijnlijk gaat het om het eerste elftal. De overige teams spelen van 1912 tot 1940 in de AVB en na de instelling van de overkoepelende NVB speelt ODE in de Afdeling Amsterdam. In het adresboek van de NVB van

1941-1942 komt ODE niet meer voor.

AED (Allen Eén Doel), opgericht op 8 maart 1920, kwam voort uit de vooroorlogse Jodenbuurt, die bestond uit krottenwijken waarin de armste joden woonden. De buurt was gelegen tussen de Prins Hendrikkade, Nieuwmarkt, Amstel en Sarphatistraat. De basis van AED lag volgens De Vos rond het Waterlooplein. AED was een familievereniging, voor 98 procent joods, maar niet gelovig. Een paar rijke leden steunden de club en dat verklaart waarom AED nooit in de AVVB heeft gespeeld.

Ongeregelde heden

AED was een gezellige maar ook een beruchte club. De voetballers konden hun mond niet houden tijdens de wedstrijd en in de strijd tegen christelijke verenigingen werd er vaak gevochten. AED was de beste joodse club uit de jaren dertig, werd regelmatig kampioen van de AVB, maar mocht niet promoveren naar de KNVB. Dat had volgens De Vos te maken met de ongeregelde heden tijdens de wedstrijden. In 1937 werd AED toch toegelaten tot de vierde klasse van de KNVB. Promotie naar de derde klasse volgde een jaar later. Uit de AVB-adresboekjes blijkt dat AED een joodse vereniging was. Eerste contactpersoon was: S. Aalsvel, Lepelkruisstraat 13. In de adresboekjes vanaf 1921 is de contactpersoon: A. Presser jr., Rapenburgstraat 60¹. In 1925 is Presser verhuisd naar de Vrolijkstraat 291 in Amsterdam-Oost. Lepelkruisstraat en Rapenburgstraat lagen in de Jodenbuurt.

Vanaf het seizoen 1927-1928 speelt AED op het Mosveld, op het gemeentelijk sportterrein dat in 1926 werd geopend. Vanaf 1930 is contactpersoon voor AED: S. Peereboom jr., Jodenhouttuinen 57B³ (verdwenen straatnaam). In 1933 verhuist AED van het Mosveld naar de Watergraafsmeer. Contactpersoon is nog steeds S. Peereboom jr. In 1939 verhuist AED naar achter het Ajaxstadion. In het adresboekje van het seizoen 1941-1942, dat een NVB-boekje is geworden, komt AED niet meer voor. De reden is bekend.

Bronnen

¹ Huis in 't Veld, Vincent, Joost van Elten, Jos van Meeuwen en (met medewerking van) Evert de Vos. *Jongens vol illusies en idealen. WV-HEDW 1908-2008* (3 dl). Amsterdam: Commissie geschiedschrijving WV-HEDW, 2008.

² Huis in 't Veld, Vincent, Joost van Elten, Jos van Meeuwen en (met medewerking van) Evert de Vos. *Drie mooie*

geboorten. De oprichting van Wilhelmina Vooruit, Hortus en Eendracht Doet Winnen, en hoe hun groei bijna in de knop werd gebroken. Amsterdam: Commissie geschiedschrijving WV-HEDW, 2008.

³ De voetbalgeschiedenis van Amsterdam-Noord wordt in afleveringen gepubliceerd op de website Amsterdam Noord, online te vinden op www.amsterdamnoord.com

⁴ Bruin, Tip de. *De roemruchte geschiedenis van A.S.C. de Volewijckers, 1920-1995.* Amsterdam: 1995.

⁵ Vos, Evert de. *Verliest den moed toch niet. Joodse voetbalclubs in Amsterdam, 1908-1948* (doctoraalscriptie). Leiden: Universiteit Leiden, 1999. De Vos studeerde Sociale Geschiedenis aan de Universiteit van Leiden. 'Verliest den moed toch niet' is een zin uit de bijdrage, die de voorzitter van Wilhelmina Vooruit had geplaatst in het clubblad van maart 1941. De doctoraalscriptie is niet gepubliceerd.

⁶ Gent, Michel van. *Sportbonden, sportclubs en sportperiodes in Nederland tot 1940* (Databank Sport), online te vinden op <http://resources.huygens.knaw.nl>. De Databank Sport was tot begin 2014 ondergebracht op de website historici.nl.

⁷ De jaargangen van de AVB-boekjes van 1923-1924, 1924-1925 en 1928-1929 ontbreken in het archief van de KNVB.

⁸ Mol, Peter-Jan, en Bart Veldkamp. *Geschiedenis van de sport in Amsterdam 1918 - 1940. Groeiende gemeentelijke betrokkenheid.* Amsterdam: Sportservice Amsterdam, Afdeling Sport en Recreatie, 1998.

⁹ Tijdens mijn onderzoek heb ik kunnen reconstrueren waar tot 1940 de voetbalvelden hebben gelegen in Amsterdam-Noord. Dat heb ik niet gedaan bij de accommodaties in de Watergraafsmeer.

¹⁰ De Handwerkers Vriendenkring (1869-1942) was een voornamelijk joodse arbeidersvereniging die de belangen van de leden behartigde op het gebied van ziekenzorg en volkswoningbouw.

¹¹ *Amsterdamsche sportclub De Volewijckers, 1920 - 1 november - 1945.* [S.l.: s.n.], [1945].

¹² *40 jaar Be quick Pollux Combinatie. Jubileumuitgave.* [Amsterdam]: Amsterdamse Voetbalvereniging B.P.C., [1962].

WEG MET DIE “EENZIJDIGE GEESTES-DRESSUUR”

In 1882 was Jan Bientjes een van de oprichters van de Algemeene Olympia-Vereeniging, die zich als doel had gesteld om het onderwijs aan en de opvoeding van de jeugd te hervormen in een ‘meer praktische richting’, lees: minder binnen zitten boven de boeken en meer naar buiten gaan om sporten als cricket, tennis en gymnastiek te beoefenen.

Slaagde Olympia in die schone taak? Wist zij de idealistische uitgangspunten te realiseren en naar praktische actie te vertalen? Werd de ‘onderwijsslang’ een kopje kleiner gemaakt door de Olympia-voormannen, sociaal-liberalen met maatschappelijk-politieke plannen die stukken verder gingen dan ‘mens sana in corpore sano’?

Jan Luitzen en Wim Zonneveld

Begin juli 1882 – het schooljaar is afgelopen – houdt het ‘Noord-Hollandsch Departement der Vereeniging van leeraren bij het middelbaar onderwijs’ zijn zomervergadering. Dat zou normaal de kranten niet halen, ware het niet dat de bijeenkomst wat cachet heeft gekregen met een bijzondere gastspreker.¹ J.A. Bientjes, leraar wiskunde aan de Rijks Hogere Burgerschool te Utrecht, heeft nogal wat aandacht in het veld getrokken met ideeën over onderwijsvernieuwing en hij is graag bij de vergadering aanwezig om ze toe te lichten. In een gloedvol betoog probeert hij de toehoorders ervan te overtuigen dat op de scholen alleen nog maar aandacht wordt besteed aan de ontwikkeling van de geest en dat de training van het lichaam zwaar wordt verwaarloosd. Het gevolg is dat de Hollandse scholieren zijn verworpen tot ‘bleeke tengere kindertjes lijdende aan bloedarmoede, bijziendheid en zenuwkwalen’.

Bientjes roept de leraren dan ook op om af te stappen van deze ‘eenzijdige geestes-dressuur’, waarbij de kinderen de hele dag opgesloten zitten in schoollokalen en ook ’s avonds nog urenlang huiswerk moeten maken.

Nadrukkelijk verzoekt hij de leraren zich open te stellen voor een nieuwe aanpak, een nieuwe visie op onderwijs. In de praktijk betekent dat het verminderen van het aantal leervakken, en dus ook van het aantal schooluren, zodat er tijd vrij komt voor sport en spel in de frisse buitenlucht. Ter bevordering van dit streven moet er een vereniging worden opgericht die deze nieuwe inrichting van het onderwijs bevordert en promoot, niet alleen bij de huisgezinnen en de scholen, maar ook bij de regering. Op die manier zou de publieke opinie gemobiliseerd moeten worden, met als doel de schoolprogramma’s in de gewenste richting te wijzigen. Die vereniging, aldus Bientjes, moet de naam krijgen van Algemeene Olympia-Vereeniging.

Overtuigd als hij is van zijn visie, schuwt Bientjes de grootse, haast bizarre beeldspraak niet. Het doel heiligt de middelen, dus gebruikt hij termen als ‘opsluiten’ en ‘geestes-dressuur’, en beschrijft hij het contemporaine onderwijs als een ‘verderfelijk sloopingsstelsel’ en als een ‘eindeloze onderwijsslang, dit veelhoofdige zich steeds vernieuwende monster, dat sedert eenige tientallen van

jaren zijn vergiftigden grijparm om de lichamen van onze jeugd slaat, en met onverzadelijken dorst het frissche merg uit hun weeke beenderen zuigt'. Deze voor die tijd ongebruikelijke kijk op het onderwijsstelsel schiet nogal wat mensen in het verkeerde keelgat.² Maar degenen die door de provocatie heen kijken, melden in de media hun instemming met Bientjes' observaties en ondersteunen zijn streven³ naar een 'beter evenwicht tusschen geesten lichaamsoefening bij de opleiding der jeugd in ons vaderland'.

Jan Alle Bientjes wordt geboren op 26 april 1848 als zoon van Jan Bientjes, een Fries uit Harlingen die zich in Hellevoetsluis heeft gevestigd als 'binnenloods'.⁴ Hij wordt als begin-twintiger leraar wiskunde en boekhouden in Arnhem en verkast in 1872 naar de Hoogere Burgerschool voor Meisjes in Amsterdam.⁵ Jong als hij is, publiceert hij in deze tijd al, naast een praktisch handboek over boekhouden voor meisjes, twee bewerkingen van brochures van Duitse pedagogen. Een over het werk van de 'hygiënicus' Carl Ernst Bock, onder de titel *Over de Zorg voor het Lichamelijk en Geestelijk Welzijn van het Schoolkind*. En onder het pseudoniem Max van Briene *De vrije school der toekomst. Naar aanleiding van Uhlich's 'Freie menschlichen Schule'*.⁶

In 1880 krijgt hij een aanstelling op de Rijks-H.B.S. in Utrecht. Hij is inmiddels gehuwd met Geertruida Jacoba Hulst en drie keer vader. Zijn Duitse pedagogische oriëntatie brengt hem in aanraking met het gedachtegoed van Emil Ferdinand Hartwich.⁷ Deze publiceert in 1881 in Düsseldorf een brochure, getiteld *Woran wir leiden. Freie Betrachtung und praktische Vorschläge über unsere moderne Geistes- und Körperpflege in Volk und Schule*. Op een onderwijsbijeenkomst in Bonn in juli 1882⁸ licht Hartwich dat initiatief toe: 'De geleerden mogen nog tientallen van jaren erover strijden, of het hedendaagsche systeem van onderricht onze kinderen geestelijk en lichamelijk overlaadt, dit ééne zal zich met onverwoestbare macht aan ieder onbevooroordeelde opdringen, dat de vorming onzer jeugd geheel en al eenzijdig en onharmoonisch is, dat de zorg voor en de oefening van het lichaam, deze bron der gezondheid en zedelijke kracht, op onverantwoordelijke wijze door de meeste leraars, ouders en scholieren geminacht wordt. Laat ons daarom eendrachtig te zamen werken en zo spoedig mogelijk handelend optreden, opdat deze algemeen erkende kwaal zich niet verder uitbreide.'

Dat komt ons bekend voor. In 1882 verschijnt bij Uitgeverij Petit & Sikkens in Amsterdam een vertaling

van Hartwichs brochure, met een 'Voorwoord' van Bientjes. Hierin bestoekt hij – net als in artikelen in *Eigen Haard*, *De Amsterdammer* en *De Gids*⁹ – de onderwijswereld met zijn 'Krupp-kanonnen', zoals een recensent zijn schrijfstijl noemt (Bientjes zelf spreekt liever over 'tirailleursvuur')¹⁰. Hartwich richt ondertussen in Düsseldorf de *Zentral Verein für Körperpflege in Volk und Schule* op, in de hoop dat ook elders in Duitsland zulke verenigingen gaan ontstaan. Het lijkt er sterk op dat Bientjes' idee voor een Olympia Vereeniging is geënt op dit Duitse voorbeeld.

De vergadering van het Noord-Hollands onderwijsdepartement eindigt na discussie met een motie waarin de aanwezigen Bientjes steunen in zijn plannen. Op 2 september wordt vervolgens in Baarn een breed aangekondigde bijeenkomst gehouden met vijftig aanwezigen uit het landelijke veld van onderwijs, opvoeding en lichaamsoefening.¹¹ Voorzitter is Mr. Rudolph Albertus Kerkhoven, een nogal verrassende figuur in dit gezelschap. Geboren in Twello in 1820¹² en juridisch opgeleid, wordt hij in de jaren zestig inspecteur van het lager onderwijs voor Overijssel en lid van Provinciale Staten. In 1865 vertrekt hij naar Indië waar hij na een baan bij de Gas Maatschappij een theeplantage begint. De Ardjasari-onderneming wordt een groot succes en de familie Kerkhoven wordt een ware Indische theedynastie. Rudolphs jongste zoon Rudolph Eduard is de hoofdpersoon van Hella Haases nauwelijks fictionele roman *De Heren van de Thee* van 1992, waarvoor zij het Kerkhoven-familiearchief heeft mogen gebruiken.

In 1877 keert Rudolph terug naar Nederland en met zijn ervaring uit de Oost wordt hij directeur van de Amsterdamsche Chinine Fabriek. Op de een of andere manier komt hij in aanraking met de ideeën van Bientjes, die hem vol in zijn oude onderwijshart treffen. Hij publiceert in 1882 de brochure *Lichaamsoefening. Een protest tegen de éézijdige opvoeding der jeugd in Nederland* en richt in juli een 'adres' aan de Minister van Onderwijs, waarin hij hem vraagt het 'volksbelang' van 'een beter evenwicht tusschen geest- en lichaamsoefening bij de opleiding der jeugd [...] in ernstige overweging te nemen'. Het wordt ondertekend door een reeks hoogleraren, docenten, meesters en jonkheren.¹³ Na een inleiding van Kerkhoven en een nieuwe uiteenzetting door Bientjes, wordt er in Baarn steun verkregen voor de Olympia Vereeniging en zijn doelstellingen, onder meer van de Provinciale Geneeskundige Raden en van het Nederlandsch Gymnastiek Verbond.

Op 18 maart 1883 wordt in Krasnapolsky in Amsterdam de eerste algemene vergadering van de Olympia Vereniging gehouden.¹⁴ Men bespreekt conceptstatuten, waarvan een voor de potentiële leden belangrijk deel bestaat uit de middelen die zullen worden aangewend om de doelen te bereiken. Die doelen zijn: 'a. vermeerdering en verbetering van gelegenheid tot gymnastische oefening, tot kracht en vlugheid bevorderende spelen en wedstrijden, oog en hand oefenenden arbeid, leerzame wandeltochten en andere soortgelijke, spierkrachtontwikkende en zintuigscherpende oefeningen; b. verbetering van onderwijs-methoden, gepaard met besnoeiing en concentratie van onderwijsprogramma's en leerstof; c. vermindering van den tijd die thans zittend in de school wordt doorgebracht.' Verder zal er een tijdschrift worden opgericht, *Olympia* geheten, waarin de ideeën zullen worden uitgedragen, onder redactie van Bientjes en Hendrik Gerardus Roodhuijzen. Hij is een Amsterdams schoolhoofd dat naam heeft gemaakt met een artikel in *De Gids* van 1879, getiteld 'Een dringend volksbelang', waarin hij een lans breekt voor hoognodige 'geestesontwikkeling' bij de lagere standen.¹⁵

Er zijn, de tijdgeest in aanmerking genomen, een aantal opmerkelijke elementen in de presentatie van de Olympia Vereniging door de initiatiefnemers.¹⁶ In de eerste plaats is men, ondanks het kwalificeren van het bestaande onderwijsprogramma als 'geestesdressuur' en erger, niet tegen intellectuele vorming, maar wel tegen een 'overdreven intellectualisme' waar geen fysieke ontwikkeling mee gepaard gaat. Fysieke vorming leidt immers tot een gezond lichaam waarin intellectuele vorming juist succesvol kan plaatsvinden. Ziekelijke, vermoeide bleekneusjes zijn een schrikbeeld. Zulke geluiden waren natuurlijk niet nieuw in Nederland. Ze werden al eerder naar voren gebracht in publicaties van vader Matthias en zoon Jan de Geus in de eerste helft van de 19de eeuw, die beschouwd kunnen worden als de nationale grondleggers van de gymnastiek als onderwijsonderdeel. Maar ondanks steun van medici in de Maatschappij tot Nut van het Algemeen en in 1862 de oprichting van de Vereniging van Gymnastiek Onderwijzers in Nederland, was de gymnastiekwereld er niet in geslaagd verder in het onderwijs door te dringen dan met een facultatief, vaag omschreven vak met als inhoud 'beweging'.

Daaraan droeg bij dat er binnen het VGON zelf discussie werd gevoerd over wat het vak gymnastiek nu eigenlijk

zou moeten inhouden, terwijl men zich, bij het wegvallen van de contacten met het medische veld (waar men zich geheel richtte op het opzetten van academische opleidingen en centra), onzeker voelde over welke vormen van inspanning nu wel of niet gezond waren voor zich nog lichamelijk ontwikkelende scholier-kinderen. De Olympia Vereniging neemt deze handschoen op en vormt zo een welkome strijdmakker van het VGON. Daarbij komt het goed uit dat zich onder de voormannen van de *Vereeniging* lieden bevinden met ontwikkeld maatschappelijk-politiek benul dat verder gaat dan *mens sana in corpore sano*. De initiatiefnemers streven naar het emanciperen van de werkende klasse van de natie, door de geprojecteerde 'evenwichtige' combinatie van intellectuele en fysieke vorming in het onderwijs aan hún kinderen.

En dan willen ze ook nog eens nadrukkelijk de emancipatie van meisjes bevorderen. Medisch historica Steendijk-Kuypers vat dat in het blad *Lichamelijke Opvoeding* van 2004 zo samen: '*Olympia* ging uit van het feit dat de gymnastiekbeoefening meisjes beter geschikt maakte voor het moederschap; bovendien was een gezond nageslacht afhankelijk van háár gezondheid. Zo opgevat was gymnastiekonderwijs aan meisjes een staatsbelang [...]: gezonde moeders, gezonde zonen.'

Men moet dit natuurlijk wel blijven zien in het licht van de tijd. De Olympia-Vereniging, die er vooral een is van laat negentiende-eeuwse liberalen, onderscheidt zich met zulke links-liberale ideeën nadrukkelijk van het rechts-liberalisme, dat voorstond dat iedereen zijn of haar plaats moest kennen in de samenleving, en 'mondige' arbeiders en vrouwen hoorden daar zeker niet bij. Binnen het Nederlandse liberalisme begint de linkervleugel rond deze tijd aan kracht en aanhang te winnen, wat zich met name manifesteert in de oprichting van de progressieve Liberale Unie in 1885.¹⁷

In de tweede plaats moet het niveau van het Nederlands onderwijs drastisch omhoog, en worden geheroriënteerd. Bientjes, in *De Gids*: 'De onderwijzer, de onderwijzeres voor de lagere en voor de middelbare school is nog te dikwijls een weinig of eenzijdig ontwikkeld mensch en staat vooral nog te zeer buiten het gezond, alzijdig praktisch leven der groote maatschappij.' Door zijn 'te intellectualistische' eigen opleiding mist hij (of zij) het inzicht in het gewenste 'evenwicht', dat wordt hier vooral bedoeld. Niemand wordt voor de klas gezet 'zonder een paedagogisch examen te hebben afgelegd, en wel een examen dat geen wassen neus is, zooals het tegenwoordige, maar een ernstig examen, zoowel theore-

tisch als praktisch, waaruit blijken kan of de kandidaat een helder overzicht over de geschiedenis van het onderwijs en een gezond inzicht in het wezen ervan bezit, en of hij tevens de handigheid heeft om met een klasse van jongens en meisjes om te gaan'. Goed opgeleide leraren zullen vervolgens hun onderwijs dermate efficiënt kunnen inrichten dat er zonder kwaliteitsverlies tijd vrijkomt voor fysieke vorming, zo simpel is het.

Ten derde: er is lichaamsoefening en lichaamsoefening. 'Waar nog veel meer dan op gymnastiek de nadruk moet gelegd worden', is 'volksspel in de open lucht'. Jammer genoeg zijn 'spelen als kaatsen, raketten, kastie, kolven, maliën' bijna verdwenen, en in een goed programma moeten 'zuiver gymnastische oefeningen' afgewisseld worden met 'spelen, als cricket, voetbalspel en andere lichaamsbewegingen'.

Hier ligt een moeilijk punt voor de gymnastiekleraren en de V.G.O.N. 'Sporten', zoals dat in Nederland vanaf het midden van de negentiende eeuw komt overgewaaid uit Engeland, met name via jongensinternaten als Noorthey in Veur, is in hun wereld uitermate impopulair, ja verfoeid.¹⁸ Sport is gevaarlijk, vol risico voor de gezondheid, veroorzaakt een eenzijdige belasting van de spieren, en de voorkomende professionele beoefening ervan is sociaal en moreel onaanvaardbaar. Het betekent wedijver,

agressie, records en prestaties. Bij voetbal, vooral wanneer het beoefend wordt in de rugby-variant die zo populair is op de Britse kostscholen, zijn daar al doden gevallen. Boksen is alleen maar bedoeld om elkaar blauwe ogen te slaan. Pas na 1900 beginnen vormen van enigszins competitieve 'partij-spelen' in de gymnastiekwereld geaccepteerd te worden (hinkkamp, korfbal, werpbal, kastie en slagbal, touwtrekken, estafettelopen), ook als reactie op de almaar toenemende populariteit van sport onder de jeugd, maar dan zijn we al twintig jaar verder. Voor de Olympia Vereeniging betekent het dat de ingang tot onderwijshervorming via medewerking van de gymnastiekleraren – de potentiële en eigenlijk onmisbare bondgenoten – vanaf het begin problematisch is.

De Olympia Vereeniging slaagt erin aardig wat publiciteit te genereren. Het tijdschrift *Olympia* start in 1883. Bientjes publiceert een aantal van zijn bijdragen in een bundel onder de geuzentitel *Tirailleursvuur. Uit een paedagogisch en letterkundig kamp*. Er zijn zowel ironische als welwillende reacties op de ideeën en activiteiten van de beweging. Op de iets langere termijn echter, hoewel er meerdere berichten zijn van en over plaatselijke afdelingen, is het alleen in Amsterdam dat de Olympia Vereeniging met enig structureel succes actief is. Hier

Sportterrein met 'gymnastische toestellen' in het Vondelpark rond 1890 (ansichtkaart uit de privécollectie van Theo Bollerman in Den Haag).

wordt op 1 mei 1894 een afdelingsbestuur¹⁹ geïnstalleerd met als voorzitter Mr. M.J. Pijnappel, een 54-jarige handelsjurist, een 'pragmatisch-conservatief liberaal', lid van de Amsterdamse gemeenteraad en aan het eind van de eeuw afwisselend lid van de Eerste en Tweede Kamer; opmerkelijk genoeg zou hij zich in 1900 ontpoppen als een tegenstander van de invoering van de leerplicht. Secretaris is nog een jurist, J. Déking Dura, die later ook actief wordt in de Pro Juventute-vereniging voor jeugdzorg.

In de loop van 1885 bereikt de afdeling overeenstemming met het bestuur van het Vondelpark om daar een gymnastiekterrein te kunnen inrichten met turntoestellen en voor een periode van twee jaar lawntennisbanen.²⁰ Er worden plannen gemaakt om onder jongeren kaatsen, kastie en cricket te promoten en daarvoor gaat de vereniging in onderhandeling met het gemeentebestuur. Het gaat om het terrein achter het Rijksmuseum, in een tot voor kort landelijk poldergebied in Amsterdam-Zuid aan de rand van de stad, dat de gemeente bezig is tot ontwikkeling te brengen.²¹ Er moeten woonwijken komen ('De Pijp') en men is al bezig met een aantal prestigieuze culturele centra. Het Rijksmuseum wordt opgeleverd in 1885, het Concertgebouw in 1886 en het Stedelijk Museum in 1895. Daaromheen ligt nog een grote grasvlakte die door het jaar heen benut wordt voor activiteiten en evenementen. In 1883 wordt er de Internationale Koloniale en Uitvoerhandel Tentoonstelling gehouden, kortweg de 'koloniale wereldtentoonstelling', die tussen 1 mei en 1 oktober een miljoen toeschouwers trekt uit de hele wereld en de stad een grote economische impuls geeft op het gebied van voorzieningen voor bezoekers. Het toegangshek van het Vondelpark is er nog een restant van. Het terrein wordt al gebruikt voor cricketwedstrijden; de net twintigjarige Herman Gorter oefent en speelt er met zijn club RUN.

In de zomer van 1885 wordt een deel van het terrein ingericht voor hippische evenementen. Er komt een mooie renbaan met een houten tribune van honderd meter lang, met twee karakteristieke torens van vijftien meter hoog, het geheel ontworpen door het architectenbureau van Th. Sanders en H.P. Berlage van 'de Beurs van' (en nog veel meer), dat betrokken is bij de ontwikkeling van Zuid.

Drijvende kracht achter de organisatie van de 'wedrennen voor paarden' is G.D. (Gerben Dietegen) baron de

Salis, een in 1851 in Chur, Zwitserland, geboren zakenman, die zich in 1877 in Amsterdam heeft gevestigd.²² Hoewel De Salis zelf geen actief sporter is, stelt hij zijn bestuurlijke en organisatorische talenten wel met groot enthousiasme in dienst van de Nederlandse sport. Hij is in 1882 al betrokken bij de oprichting van de Nederlandsche Schaatsenrijders Bond en wordt er tweede secretaris van. Hij draagt bij aan het ontwerpen van wedstrijdschaatsen en schrijft over 'athletische training'.

Om zijn activiteiten op het Museumterrein een structurele basis te geven, richt De Salis in maart 1886 de Amsterdamsche Sport Club op. Deze A.S.C. krijgt toestemming van de gemeente, die maar wat blij zal zijn geweest, om samen met de Olympia Vereniging 'het Museumterrein' in ontwikkeling te brengen. De A.S.C. richt zich op de grotere baansporten, de paardenrennen en het baanwielrijden (in samenwerking met de in 1884 opgerichte Amsterdamsche Vélocipède Club), terwijl 's winters het terrein onder water wordt gezet voor een grote ijsbaan, waar het volk zich kan vermaken, en hardwedstrijden worden georganiseerd. Op 17 juli 1886 rijden de wielrenners voor het eerst rond, op een inderhaast aangelegde baan van aangestampt puin en koolas. De vroegste Nederlandse wielercracks als Pim Kiderlen, P.W. Scheltema Beduin en J.W. Holst zijn er dan te bezichtigen.

Maar de Vélocipède Club vindt dat De Salis hen bij het huren van het terrein het vel over de oren haalt en ziet af van verdere activiteiten. Als de Vélocipède Club in 1887-1888 wordt opgevolgd door de Amsterdamsche Wielervedstrijd Vereniging, heeft die dezelfde ervaring. Op 16 oktober 1886 vindt er een 'hardlooperij' plaats, die kan doorgaan voor de eerste georganiseerde atletiekwedstrijd in Nederland. Pim Mulier, die de initiatiefnemer is, wint er een prijs, maar de meeste worden weggekaapt door een aantal sterke Belgische lopers.²³

In februari 1888 is er weer een primeur: de eerste schaatswedstrijd, waarbij de Amsterdamse roeier-sportman George Jurriens wint bij de amateurs over 2 mijl en de Engelse *fen*-rijder Joe Smart bij de professionals. In januari 1889 maakt de A.S.C. zich achteraf gezien onsterfelijk door het organiseren van de eerste wereldkampioenschappen allround, dan nog officieus omdat de isu (de Internationale Schaatsunie) pas wordt opgericht in 1892; op een baan van maar liefst 800 meter in omtrek wordt het een spannend toernooi, met de Rus Panschin en de Amerikaan Donoghue als besten, maar de titel blijft

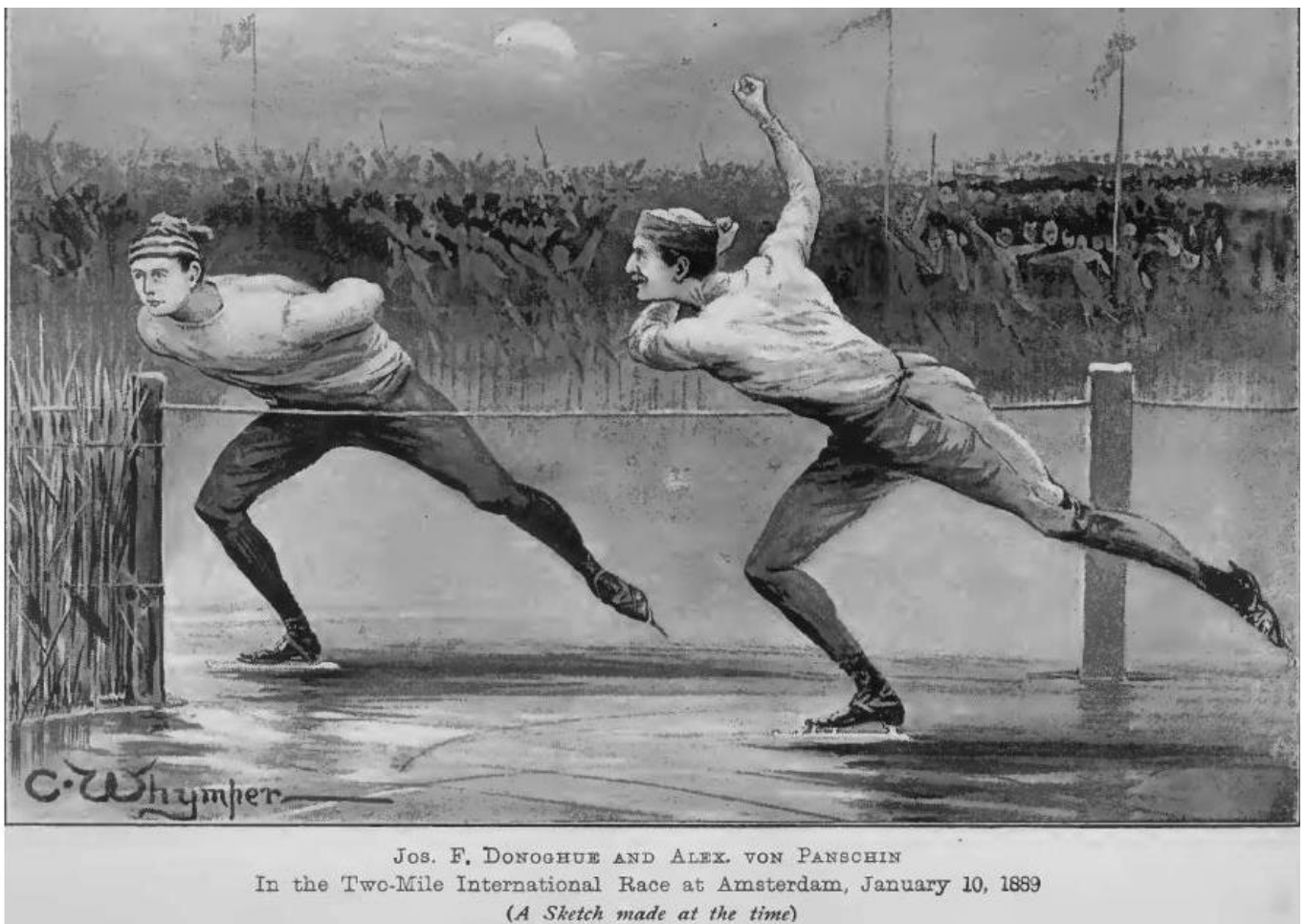
vacant omdat geen van beiden er in slaagt te voldoen aan de zware eis van het winnen van alle drie de afstanden.

Als partner van de A.S.C. kan de Olympia Vereeniging een eigen deel van het Museumterrein inrichten. Eind mei 1886 melden de kranten²⁴ dat de 'jeugdige vereeniging Olympia' bezig is met de aanleg van 'een waar paradijs voor de liefhebbers van gymnastiek en spelen in de open lucht. [...] Te midden der grasvlakte treffen we reeds aan: één groot cricketveld voor matches, zeven velden, waarop verschillende cricketclubs zich oefenen, en twee lawntennisbanen met loodsje, die aan een aantal clubs verhuurd worden tegen een vaste som 's jaars, welke ongeveer de kosten van aanleg en onderhoud dekt. In wording is een groot croquet-veld (30 x 15 meter), dat binnen enkele dagen gereed zal zijn en een ware uitkomst zal zijn voor ieder liefhebber van het spel; elders in

Amsterdam toch is bitter weinig gelegenheid om te croqueten. De aanleg van een groot gymnastiekveld is door de vereeniging reeds in behandeling genomen, ook een Friesche kaatsbaan is in uitzicht gesteld en nog groter plannen worden reeds voorbereid.'

Het stadspaviljoen van de koloniale tentoonstelling staat er nog en wordt ingericht als bergplaats, kleedkamerblok en een woning voor de opzichter. 'Gelegenheid genoeg dus voor ieder die zijn geest eens wil ontspannen door lichamelijke inspanning, voor ieder, die overtuigd dat een gezonde geest in een gezond lichaam moet wonen, zijn spieren door het edele sport wil harden en sterken. [...] Olympia bewijst, door aldus handelend op te treden, nadat reeds zooveel gesproken is over lichaams-oefening en lichaamsontwikkeling, een ware weldaad aan Amsterdam.'

Eind oktober 1887 wordt er met zowel tevredenheid

Panschin en Donoghue strijden tegen elkaar in 1889 om het eerste wereldkampioenschap allround.

als respect geconstateerd²⁵ dat in het afgelopen seizoen de Olympia Vereeniging de ruimte heeft gegeven aan zeven verenigingen met enige honderden leden die gebruik maken van de 'gymnastische toestellen', een 'tiental' cricketclubs, vier clubs die er lawntennis spelen²⁶ en een onlangs opgerichte Football Club. Vermoedelijk wordt daarmee de Amsterdamsche Voetbal Vereniging (A.V.V.) bedoeld die rond deze tijd wedstrijden begint te spelen, onder andere tegen Pim Muliers H.F.C. Het succes van de activiteiten is mede te danken aan de laag gehouden kosten: '(...) één gulden per hoofd voor 't geheele seizoen voor de jongelui, die op het terrein willen spelen. Het spreekt van zelf, dat de leden der vereeniging eenige voorrechten hebben; hun is vrije toegang verleend voor hen zelve en drie kinderen.'

Zo gaat het zo'n drie jaar succesvol voort. De jaarverslagen van de vereniging van 1889 en 1890,²⁷ opgesteld door de nieuwe secretaris Herman Gorter, de dichtersporter, blijven dat ook uitstralen. Er maken meer jongeren gebruik van de faciliteiten doordat er meer voetbal wordt en de 'Vereeniging tot bevordering der lichamelijke ontwikkeling bij de arbeidende klasse' kosteloos gebruik mag maken van de faciliteiten. Er spelen steeds meer tennisclubs en er is een tennisbaan aangelegd met een vloer van portlandcement. Ook de nieuwe wielersbaan met een asfalt ondergrond is een succes. De verhouding met de A.S.C. en de gemeente is uitstekend. Een ieder die niet bekend is met de vereniging, wordt uitgenodigd eens op een zondag te komen kijken. Een minpunt is dat op het gigantische terrein 'een degelijke contrôle op de binnenkomenden' nauwelijks mogelijk is; er zijn vaak veel meer spelers en sporters dan betalende en er is daarbij weinig medewerking van de clubs.

En toch, er verschijnt ook zomaar, zachtjes, een wolkje aan de hemel: het lot van de vereniging 'zal voor een groot deel er van afhangen of Amsterdam ook in de toekomst in het bezit zal blijven van het éénige voor onze spelen geschikte terrein dat in haar omgeving te vinden is. Want, en hierop kan niet genoeg gewezen worden, wanneer al die straten en fragmenten van straten, die ons terrein nu zoo hongerig aangapen, er ten slotte toch in slagen het op te slokken, dan zullen cricket en voetbal in Amsterdam weder spoedig tot de geschiedenis behoren.' De stadsvernieuwing gaat door, Zuid ruikt op, wat is het lot van het Museumterrein en zijn sportfaciliteiten?

Het wolkje ontwikkelt zich tot wolken, donkere wol-

ken, en het gaat snel. In een schrijven aan de leden van de vereniging in mei 1892 naar aanleiding van een slecht bezochte algemene vergadering, constateert het bestuur van de Olympia Vereeniging dat de oprukkende bebouwing van het Museumterrein nu onherroepelijk betekent dat totaal nieuwe velden en faciliteiten elders aangelegd zullen moeten gaan worden. En het is uitermate jammer, maar het ontbreekt de vereniging ten enenmale aan middelen daarvoor. Het bestuur voorziet een zeer sombere toekomst. Misschien zijn er nog leden die een oplossing kunnen aandragen en er alsnog de schouders onder willen zetten; daartoe wordt een onderzoekscommissie ingesteld. Daarvan wordt niets meer vernomen en de Olympia Vereeniging, het is niet anders, heft zichzelf op.²⁸

Ook zustervereniging A.S.C. heeft natuurlijk te lijden onder de situatie. In januari 1890 overlijdt De Salis, op pas 48-jarige leeftijd, 'na een smartelijk ziekbed', aldus de rouwadvertentie. En natuurlijk na acht jaar van tomeloze bijdragen aan de Nederlandse sport. De ijsbaan wordt in het najaar van 1890 overgedaan aan de Amsterdamsche IJclub, die zelf op zoek is naar een nieuwe accommodatie op het Museumterrein. In januari 1891 wordt het wereldkampioenschap allround behaald door Joe Donoghue en in 1893 door de 19-jarige Jaap Eden, de eerste officiële wereldkampioen hardrijden. De wielersbaan wordt opgedoekt in 1891, komt als een gerenoveerde houten baan terug in 1895 en wordt dan verplaatst naar het Willemspark. De laatste hippische wedstrijden vinden plaats in 1892. Ook de A.S.C. heeft zijn bestaansrecht verloren en wordt uiteindelijk in 1903 geliquideerd.

Het bestuur van de Olympia Vereeniging kijkt in mei 1892 voor de leden terug op de uitgangspunten van tien jaar eerder. Men blijkt daarin uitermate realistisch: 'Wij zien [...] tot ons leedwezen dat de schoone taak, door de Olympia-Vereeniging in 1882 aanvaard, voor hare krachten te zwaar geworden is. Misschien was het doel, dat zij zich stelde, de hervorming van het onderwijs en van de opvoeding in meer praktische richting, te veelomvattend. Na de eerste jaren, toen een eigen orgaan, onder de redactie der heeren J. A. Bientjes en H. G. Roodhuijzen, verscheen, heeft men van bemoeiingen van de Olympia-Vereeniging met het onderwijs niet veel meer vernomen. Alleen de Amsterdamsche afdeeling gaf teekenen van leven op ander gebied. Zij liet op de ongebruikt liggende terreinen achter het Rijksmuseum goede inrichtingen aanleggen voor spelen in de open lucht, vooral voor cric-

quet en lawntennis, en voorzag daardoor in iets, wat voor velen onzer jongere stadgenooten een behoefte mag genoemd worden.'

Van de initiatiefnemers heeft Bientjes, de man die de Olympia Vereeniging aanjaagde met zijn 'Krupp-kanonnen', het na 1883 te druk met andere zaken. Kerkhoven en Roodhuijzen, de oudere generatie, missen waarschijnlijk de echte energie om te blijven trekken en raken op de achtergrond; de eerste overlijdt in 1890.²⁹ Het *Olympia*-magazine verandert van een kortstondige ideologisch orgaan van een beweging in een doelgroepblad voor jeugdzorg en gymnastiekonderwijzers en gaat vanaf 1900 op in andere publicaties.

Jan Bientjes schrijft in 1883 in *Olympia* een opstel over de wenselijkheid van 'vacantie-koloniën' met hun 'frische lucht' en mogelijkheden voor sport en spel,³⁰ en dat blijkt rechtstreeks samen te hangen met zijn nieuwe maatschappelijke positie. Vanaf januari 1883 is hij directeur van de 'Maatschappij Noordwijk tot exploitatie van duingronden'.³¹ Hij verlaat het onderwijs en laat zich eervol ontslaan bij de H.B.S. in Utrecht. Hij heeft er maar drie jaar gewerkt, maar zal geen grijze muis zijn geweest voor zijn collega's.

Op de constituerende vergadering van de Olympia Vereeniging van 2 september 1882 antwoordde Bientjes op een vraag van een van de aanwezigen, dat de Vereeniging zich aanvankelijk een moreel streven ten doel stelt, zonder zelf de gelegenheid te verschaffen tot 'spelen en wedstrijden [...] en andere soortgelijke, spierkracht-ontwikkellende en zintuigscherpende oefeningen'. Meer ideologie dus dan praktische organisatie. Maar zo is het niet uitgevoerd, eerder het omgekeerde, zoals de ontwikkelingen in Amsterdam laten zien. Zes jaar lang werden prachtige sportgelegenheden voor de mensen gefaciliteerd, maar met onderwijsheroïëntering had het weinig van doen. De vereniging was een welkome bondgenoot van de gymnastiekwereld, maar kreeg daaruit toch nooit de benodigde krachtige steun, eerder scepsis over het enthousiasme voor 'sport'. Om de ideeën op hogere maatschappelijke niveaus onder de aandacht te krijgen, laat staan geïmplementeerd, was veel politiek lobbywerk nodig, en daarvoor ontbrak waarschijnlijk de mankracht, het specifieke talent en misschien uiteindelijk ook wel de wil. De echte landelijke onderwijsdiscussie ging over het al dan niet invoeren van de leerplicht en daaraan had men de handen vol.³² Dat Bientjes veel eerder een ideoloog dan een practicus zou zijn, kan hem niet worden verweten, dat laat zijn werk bij de ontwikkeling van

Noordwijk wel zien. Hij staat er nog steeds bekend als 'De Ontdekker van de Badplaats'.

In 1887 verdwijnt Bientjes uit Noordwijk, en duikt hij op als hoofdredacteur van *De Zutphensche Courant*.³³ Verder vertaalt en bewerkt hij (vooral oorspronkelijk Duitse) kinderboeken met titels als *Hans Sterk de Olifantenjager*, *Bob de Millionair*, *De Schipbreukeling van De Admiraal* en *De Strijd om het Ohio-dal*.

Drayson, Alfred [voor de Nederlandsche jeugd bewerkt door J.A. Bientjes; geautoriseerde uitgave]. *Hans Sterk, de olifantenjager. Avonturen uit het leven in Zuid-Afrika*. Alkmaar: Gebr. Kluitman, ca. 1911. 1e druk Nederlandse uitgave: C.A.J. van Dishoeck, 1893.

In 1894 slaagt Bientjes er weer in controversieel te worden als hij zich in een publicatie bemoeit met de opvoedingsaspecten van een aandacht trekkende ontvoeringszaak rond Marie Catherine Bulkley-Bukking en haar kleinzoon.³⁴ In 1898 geeft hij zijn carrière een nieuwe wending en wordt hij directeur van de Rijkswerkinrichting Veenhuizen, de beruchte 'opvoedende' strafinrichting in Drenthe voor bedelaars, smokkeelaars, souteneurs en ander dergelijk gespuis.³⁵ Van 1910 tot 1913 is hij directeur van de Tuchtsschool Haren in Groningen, voor 'ambachtsjongens met een misdadige aanleg'. Op 65-jarige leeftijd krijgt hij daar eervol ontslag, maar zelfs dan kan hij in 1918 nog worden teruggevonden in Amersfoort, zijn laatste woonplaats, als een van de initiatiefnemers van Middenstands Woningbouwvereniging Frisia, die betaalbare woningen gaat bouwen voor ambtenaren, militairen en renteniers.³⁶ Jan Alle Bientjes, initiatiefnemer van de Olympia-vereniging, overlijdt op 4 januari 1931 in Amersfoort, 82 jaar oud. Een boeiende, spannende persoonlijkheid wordt hij genoemd.³⁷ Daar is geen woord teveel aan gezegd.

Bronnen

¹ Verslag van de bijeenkomst: *Algemeen Handelsblad* (16 juli 1882) en *Het Nieuws van den Dag* (17 juli 1882).

² Zie bijvoorbeeld: Bruinsma, Vitus. 'Lijden wij daaraan?' *Vragen des Tijds* (oktober, 1882), waarin niet zonder enige wellust deze citaten uit het werk van Bientjes van 1881-1882 bij elkaar worden gezet.

³ Volgens de Amsterdamse medicus D.J. Griot la Cave in het *Algemeen Handelsblad* (15 juli 1882), verdienen Bientjes' ideeën 'zeker een krachtigen steun'. Griot de la Cave en Bientjes behoorden tot dezelfde pedagogisch-medische vriendenkring, die sterk werd beïnvloed door de ideeën van de theoloog-jurist-pedagoog Hubertus ter Haar (1833 Vlaardingen - 1892 Nijmegen), zie met name: Bientjes, Jan. 'Levensbericht van Dr. Mr. Hubertus ter Haar.' *Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden over het jaar 1894-1895* (1895): 203-242.

⁴ Familiegegevens van de website 'Mijn Noordwijkse afkomst' (blog: 28 juli 2009).

⁵ De maatschappelijke carrière van Jan Alle Bientjes is, naar aanleiding van zijn werkzaamheden in Noordwijk, met krantenberichten gereconstrueerd op de website 'Noordwijkse Villa's' (blog: 29 juli 2009).

⁶ Beide brochures zijn uitgegeven door W. Hulscher GJzn in 1871. Johann J.M.L. Uhlich was een 'vrije humanist' en medewerker van de *Arbeiterbildungsverein* in Magdeburg. De twee werken zijn online beschikbaar op de Tekstbank van de

Universiteit van Amsterdam (Collectie Nederlandsch Schoolmuseum). Een lijst van pedagogisch (en ander) werk van Bientjes kan worden gevonden via zijn auteursoverzicht op Google Books.

⁷ Voor elk van de Duitse pedagogen Bock, Uhlich en Hartwich bestaat een Wikipedia-pagina waaruit hier is geput.

⁸ Verslag door Griot la Cave in *Algemeen Handelsblad* (15 juli 1882).

⁹ Zie met name: Bientjes, Jan. 'Onze jongens en meisjes.' *De Gids* 45, nr. 4 (1881): 84-103.

¹⁰ Zie de *Java-bode* (7 april 1883) voor een zeer welwillende bespreking, door een zekere 'Alif.', van: Bientjes, Jan. *Tirailleursvuur. Uit een pedagogisch en letterkundig kamp*. Deventer: Hulscher, 1882.

¹¹ Uitgebreid verslag in *Algemeen Handelsblad* (3 september 1882) en *Het Nieuws van den Dag* (5 september 1882).

¹² Gegevens van de familie Kerkhoven: www.geneanet.org

¹³ De brochure *Lichaamsoefening* is uitgegeven door de Amsterdamse uitgeverij Binger in 1882. Voor het 'adres' aan de Minister van Onderwijs, zie: *Het Nieuws van den Dag* (31 juli 1882).

¹⁴ Zie de verslagen in *De Amsterdammer* (18 maart 1883) en *Algemeen Handelsblad* (19 maart 1883).

¹⁵ Familiegegevens van Roodhuijzen zijn te vinden op www.humanitarisme.nl/personen en op de Wikipedia-pagina die aan hem is gewijd. Het betreffende *Gids*-artikel, online te vinden op www.dbnl.org: Roodhuijzen, Hendrik. 'Een dringend volksbelang.' *De Gids* 43, nr. 2 (1879): 99-127).

¹⁶ Dit drieledige commentaar is gebaseerd op drie bronnen. 1. Kaandorp, Frans. *We hebben gym!* Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 2013 (masterscriptie opleiding Cultuurgeschiedenis Universiteit van Amsterdam). Beschikbaar via [Dare UvA: http://dare.uva.nl/cgi/arno/show.cgi?fid=490448](http://dare.uva.nl/cgi/arno/show.cgi?fid=490448); 2. Bientjes, Jan. 'Over jongens en meisjes.' *De Gids* 45, nr. 4 (1881): 84-103; 3. Steendijk-Kuypers, J. 'Gymnastiek, een volkszaak (4). De Nederlandsche Olympia-vereniging, klankbord van de vgon.' *Lichamelijke Opvoeding* 10 (2004): 30-32.

¹⁷ Zie voor verdere achtergronden: Voerman, Gerrit. 'Liberalen op een tweesprong. Liberale Unie, Vrijzinnig-democratische Bond en Bond van vrije Liberalen aan het begin van deze eeuw (1901-1912).' *Jaarboek 1988 Documentatie-centrum Nederlandse Politieke Partijen* (1989): 102-130. Online te vinden op: <http://dnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/jb-dnpp/jb88/voerman.pdf>

¹⁸ Zie voor de geschiedenis van de eerste Nederlandse cricketclubs (de Mutua Fides Cricket Club in 1857 en de Amsterdamsche Cricket-Club in 1871): Luitzen, Jan, and Pascal Delheye. 'Wicket Game: The (Re-) Introduction of Cricket in the Netherlands, 1724-1883'. *The International Journal of the History of Sport*, in press.

¹⁹ *Het Nieuws van den Dag* (4 juni 1884). Gegevens over M.J.

Pijnappel: 'Parlement & Politiek' op www.parlement.com en over J. Déking Dura op www.huylgens.knaw.nl

²⁰ *Het Nieuws van den Dag* (5 mei 1885).

²¹ Werf, Joke van der. *Plein, park of veld? Cultuurhistorische verkenning Museumplein en omgeving*. Gemeente Amsterdam: Bureau Monumenten en Archeologie, 2008. Online te vinden op www.stipo.nl Zie ook: 'Wereldtennistoelstelling van 1883', online te vinden op www.wikipedia.nl

²² Horn, Nico van. 'Mijnheer de baron is niet thuis.' *de Sportwereld* 32 (2004): 11-14. Online te vinden op www.desportwereld.nl.

²³ Over cricket op het Museumterrein: Luitzen, Jan. 'Gorter de Sporter.' Liempt, Ad van en Jan Luitzen (red). *Sportlegendes. Twaalf winnaars die geschiedenis schreven* (2012): 103-124. Over wielervedstrijden op het Museumterrein: Hogenkamp, George. *Een halve Eeuw Wielersport*. Amsterdam, 1916. Over schaatswedstrijden op het Museumterrein: Balbian Verster, Jan de. *De Amsterdamsche Ijsclub 1864-1914: gedenkschrift bij het 50-jarig bestaan*. Amsterdam: Roeloffzen-Hübner en Van Santen, 1915. Over de eerste hardloowedstrijd op het Museumterrein: *Het Nieuws van den Dag* (19 oktober 1886).

²⁴ *Algemeen Handelsblad* (29 mei 1886) en *Het Nieuws van den Dag* (14 juni 1886).

²⁵ *Het Nieuws van den Dag* (25 oktober 1887).

²⁶ Interessant voor nader onderzoek is de vermelding van de namen van de zestien cricketclubs (een precisering van het 'tiental' dat *Het Nieuws van den Dag* op 25 oktober 1887 noemde) die onder het 'beschermheerschap' van de Algemeene Olympia Vereeniging staan, te vinden in: *Sport Almanak voor het jaar 1886. 1^e Jaargang*. Amsterdam: Ipenbuur & Van Seldam, 1886. De clubs zijn klein en heten: 'Run' met 28 L., 'Quick' met 30 L., 'Oefening en Volharding' met 36 L., 'K.O.M.' met 22 L., 'Bat' met 17 L., 'Amstels C. C.' met 21 L., 'Strong' met 14 L., 'Vlugheid en Kracht' met 13 L., 'Claudius Civilis' met 15 L., 'Balspelers' met 20 L., 'Thor' met 15 L., 'Wilhelmina' met 13 L., 'Victoria' met 17 L., 'Vlugheid' met 13 L., 'Hollandia' met 6 L., 'Excelsior' met 10 L. Ook interessant is de editie van de sportalmanak die een jaar later verschijnt: *Sport Almanak voor het jaar 1887. 2^e Jaargang*. Amsterdam: Ipenbuur & Van Seldam, 1887. Daarin wordt vermeld dat negen verenigingen gebruikmaakten van het gymnasietekterrein - zonder vermelding van de namen - en dat de 'lawn-tennisvelden' vast verhuurd zijn aan vijf clubs, namelijk: 'Sport', 'Deuce', 'O.T.C.', 'Nos' en 'Amstelclub'.

²⁷ *Algemeen Handelsblad* (21 mei 1888, 12 juni 1890 en 17 mei 1891).

²⁸ *Algemeen Handelsblad* (15 mei 1892) en *Het Nieuws van den Dag* (20 augustus 1892).

²⁹ In Duitsland ondergaat Emil Hartwich wel een heel vreemd lot. Als een opkomende politicus er achter komt dat hij bezig is een relatie te ontwikkelen met zijn echtgenote, daagt deze hem

uit voor een duel; daarin raakt Emil zwaar gewond en hij overlijdt een aantal dagen later op 1 december 1886. De zaak veroorzaakt veel publiciteit en vormt de basis van *Effi Briest* uit 1896 van de Duitse 'realistische' romancier Theodor Fontane.

³⁰ *Algemeen Handelsblad* (29 november 1883) en *Het Nieuws van den dag* (4 juni 1884).

³¹ De doelstelling van de Noordwijkse Maatschappij, met als drijvende kracht burgemeester Pické, is om iets te creëren waar nog niets is, om het minieme Noordwijk aan Zee 'tot eene badplaats van den eersten rang op te heffen'. Er wordt duingrond aangekocht en 'met 85 man met schoppen en kruiwagens' worden binnen een jaar twee toegangswegen aangelegd. Zie voor meer informatie: 'Noordwijkse Huizen'; en: Baas, P.E. 'Badplaats Noordwijk aan Zee', online te vinden op www.hugovandermolen.nl. Zo ontstaat onder andere de latere Zuid-boulevard. De ontwikkeling van het Noordwijkse duingebied wordt een groot succes. Reisgidsen maken graag reclame, in 1900 worden er al 1445 badgasten genoteerd. In 1908 wordt de Noordwijksche Sportvereniging opgericht, die tennisbanen laat aanleggen waarop in 1925 de finale van de Europese zone van de International Lawn Tennis Challenge, de latere Davis Cup, wordt gespeeld. Nederland verliest met 0-4 van Frankrijk.

³² Het wetsontwerp voor de invoering van leerplicht voor jongeren van 6 tot 12 jaar haalde het in 1900 in de Tweede Kamer met 50 tegen 49 stemmen.

³³ In Zutphen verschijnt: Bientjes, Jan, en Johannes Gimberg. *Geïllustreerde Gids voor Zutphen en omstreken*. Zutphen: Thieme's boek- en muziekhandel, 1889.

³⁴ Bientjes, Jan. *Een Grootmoeder. Een waar levensbeeld*. Zutphen: Thieme & Co, 1893). Een recensie van het boek verschijnt in het *Leidsch Dagblad* (13 december 1893), gepubliceerd en besproken op www.bukleyblog.blogspot.nl (15 maart 2011). Zie ook 'Lokale Geschiedenis, boeken, prenten en documenten' op www.lokalengeschiedenis.nl.

³⁵ Hij publiceert hierover: Bientjes, Jan en Henricus Offerhaus. *De Rijkswerkinrichtingen in Veenhuizen in hun oorsprong en wettelijke organisatie geschetst*. Assen: Hansma, 1904.

³⁶ Zie: 'Middenstands-woningbouwvereniging Frisia te Amersfoort 1918-1933', op www.archiefzeeland.nl. Het Frisia-complex, gebouwd door Amsterdamse School-architect A.H. van Wamelen, kan nog steeds in de Amerfoortse Pierson- en Schaeppmanlaan worden bewonderd.

³⁷ Zie: 'Mijn Noordwijkse afkomst' (juli 2009), online te vinden op: <http://mijnnoordwijkseafkomst.blogspot.nl/2009/07/jan-alle-bientjes.html>.

SPORT, RELIGIE EN HET ZOEKEN NAAR ZINVOLLE VERBANDEN

Het aantal gelovigen daalt, net zoals het kerkbezoek. Maar sport neemt de sociale functie van de religieuze instellingen over, zo betoogt Ruud Stokvis in zijn boek *Lege kerken, volle stadions*. Marjet Derks bespreekt het boek van Stokvis.

Marjet Derks

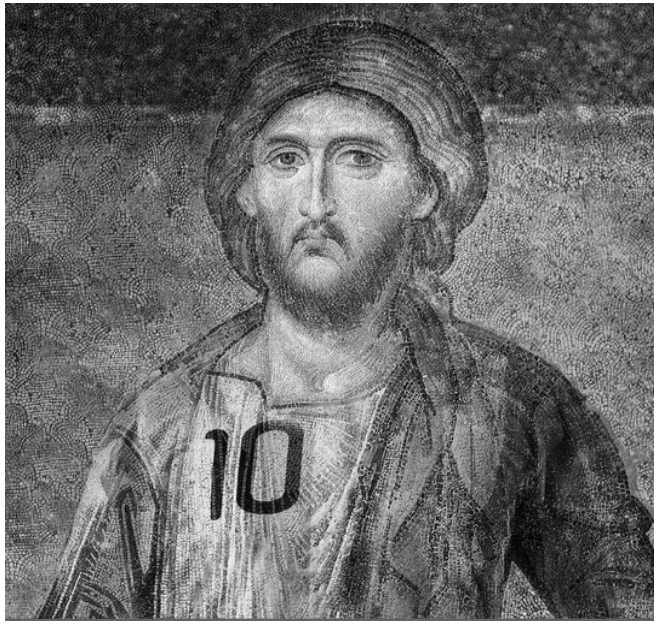
'(...) gebruik maken van alle nieuwe uitvindingen en verkeersmiddelen. De auto vooral. Van het vliegverkeer en de telefoon. Een exploiteren van de radio zoals Couglin, de film als Cecil de Mille (...) overal het rijk van Christus verkondigen, ook voor hen die niet meer aan kerken denken, maar alleen nog het stadion bezoeken.'

Pater Jacques van Ginneken, jezuïet, taalgeleerde en idealistisch wereldbekeerder, leek zich in 1937 al bewust van het gevaar van lege kerken en volle stadions. Toch gaat achter zijn woorden een veel complexere realiteit schuil. Zoals zoveel jezuïeten was Van Ginneken gefascineerd door sport en kende hij de bloeiende sportcultuur op de internaten van zijn orde van nabij. Sport was een manier om zichzelf te harden en te leren uitblinken, iets dat nauw aansloot bij de jezuïtische spiritualiteit. Bovendien vond hij ook nog dat sport niet beperkt moest worden tot jongens. Zijn toespraak was gericht tot de leidsters van de Graalbeweging. De tienduizenden katholieke meisjes die daarbij waren aangesloten, werden aangespoord om zich niet tegen de moderniteit te verzetten, maar die juist te omarmen en in te zetten voor de verbreiding van het geloof. Zichzelf stalen in sport, sportieve competitie aangaan en met grote lekenspelen optreden in het Olympisch Stadion hoorden daarbij. De Graal kan dan ook een voorbeeld van vooroorlogs vrouwelijk 'muscular Catholicism' worden genoemd.

Dit is slechts een van de vele voorbeelden die te geven

zijn van de historisch ingewikkelde verhouding tussen religie en sport. Het onderwerp staat centraal in het nieuwe boek van een van de grondleggers van de Nederlandse sportsociologie, Ruud Stokvis, en het is te prijzen dat hij het heeft aangedurfd om zo'n groot thema aan te snijden. Zeker heeft hij gelijk met zijn constatering dat hierover in Nederland en West-Europa, in tegenstelling tot de Verenigde Staten, weinig is gepubliceerd. Want opvallend is het wel: een blik op de visuele veranderingen in de ruimtelijke inrichting laat zien hoeveel kerken (ooit de centrale locus in dorp of wijk en de plaats waar men elkaar ontmoette) het als blikvangers in de skyline hebben afgelegd tegen gigantische sportkathedraals. De sportervaring wordt steeds meer in religieuze termen geduid, spelers zijn 'godenzonen' en waar anders dan in het stadion vindt zondags nog de samenzang plaats? Daar is duidelijk iets veranderd. Maar wat precies en wat betekent dat?

Stokvis stelt kort gezegd dat sport in de West-Europese wereld de sociale functies die religie van oudsher had, heeft overgenomen. Terwijl in de Verenigde Staten religie, sport en nationalisme tot een vurig amalgaam van 'civil religion' versmolten zijn en als zodanig een sterke sociale functie hebben, is dat in West-Europa wel anders. Hier slagen kerken er door de secularisering niet meer in om het ankerpunt inzake morele vorming, sociale binding en zingeving te zijn. Sport, en in het bijzonder de sport-

RUUD STOKVIS

LEGE KERKEN, VOLLE STADIONS

verenigingen en de identificatie met clubs, zorgt daar echter wel voor. Dat is maar goed ook, zo stelt Stokvis in navolging van zijn leermeester Joop Goudsblom, want hierdoor neemt sport de gematigde beschavende werking over die religie had, zodat er geen 'horde van monsters' ontstaat.

Dat is nogal wat. Stokvis doet veel moeite om deze aannames te beredeneren en verschillende recensenten hebben kritiek geuit op de wat tweeslachtige manier waarop dat gebeurt. Ik wil mij hier echter vooral richten op de historische onderbouwing van dit uitgangspunt, want daar redeneert de auteur mijns inziens teveel naar één punt. Zich baserend op voornamelijk secundaire secularisatieliteratuur veronderstelt Stokvis een chronologie: eerst was er religie, toen was er sport. Hij beschrijft ook wel de periode waarin beide overlapt, vooral tussen 1900 en 1940, maar dat is in zijn visie vooral in de vorm van een 'confrontatie' geweest (hoofdstuk vijf), omdat sommige kerkelijke gezagsdragers (niet alle!) zich kritisch uitlieten over sport. In het moderniseringsproces won de sport het – samen met andere fenomenen – uiteindelijk van de religie.

Hier is op grond van historisch onderzoek wel het een en ander op af te dingen. Bovenstaand voorbeeld van de Graalbeweging wijst daarop, maar er zijn er veel meer te geven. Beperk ik me even tot de katholieke kerk, dan

waren daar vele kapelaans die zich als ware voetbalpromotors ontplooiden en heel ander gedrag tentoonspreidden dan de vermanende literatuur van de gezagsdragers (waarop Stokvis zich baseert) deed vermoeden. De leer is dan ook niet hetzelfde als het leven. Bovendien werd er op seminaries enthousiast gevoetbald, in jeugdverenigingen geturnd en draaide het sociale dorpsleven om kerk én voetbalveld. Sport en religieus levensscript konden dan ook prima samengaan, ook op niet-elitair niveau, al waren er zeker conflicten. Dat gold voor Nederland, maar eveneens voor België en Duitsland, landen die toch ook tot West-Europa behoren, maar niet echt aan bod komen in de analyse. Vooral voor Vlaanderen is hierover gepubliceerd (zie bijvoorbeeld werk van Renson, Tolleneer en d'Hoker).

Ook de praktijk van de secularisatie was heel wat diverser en weerbarstiger dan het sociologische model veronderstelt. In hoofdstuk 4, over de neergang van religie, vormen vooral officiële statistieken het uitgangspunt. De cijfers tonen de neergang aan. Zeker noemt Stokvis ook ongebondener vormen van religieuze betrokkenheid ('believing without belonging' en 'ietsisme'), maar die hebben volgens hem weinig sociale betekenis. Het gaat om de organisatie waarvan de morele werking uitgaat – en daarin heeft sport het van kerken overgenomen. Hier gaat de auteur toch voorbij aan een belangrijk deel van de historische literatuur. Onder andere James Kennedy heeft laten zien dat er niet alleen sprake was van hardcore secularisatie, maar dat religie veeleer transformeerde in allerlei nieuwe gedaanten en vormen van sociale betrokkenheid. Die namen vaak andere gestalten aan dan de traditionele vereniging, maar kenden wel degelijk organisatorische kaders waarvan ook binding en morele vorming uitging: netwerken, actiegroepen, comités. Door die niet mee te nemen in de analyse wordt de betekenis van sport erg sterk aangezet en mijns inziens ook te exclusief gemaakt.

Alle kritiek daargelaten laat Stokvis met dit boek opnieuw zijn sporthistorische vakmanschap zien. Weinigen durven zulke lange lijnen te trekken en verbanden te leggen als hij. Daarmee stelt hij historici voor de uitdaging om vanuit bronnenmateriaal gaten te schieten in dat grote bouwwerk, maar dat kunnen we alleen maar omdat het er zo fier staat.

Stokvis, Ruud. *Lege kerken, volle stadions. Sport en de sociale functies van religie*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2014.

DE GROTE GREEP

Het startpunt van de moderne sport ligt in de negentiende eeuw, maar gesport werd er al veel eerder. Keizer Karel V was een begenadigd tennisser en Isaac Newton een actieve bokser, zo is te lezen in *Kulturgeschichte des Sports* van Wolfgang Behringer. Wilfred van Buuren bespreekt het boek van Behringer.

Wilfred van Buuren

Waar staat de grootste stierenvechtersarena ter wereld? Nee, niet in Madrid, Sevilla of Pamplona, maar in Mexico-Stad. Het Plaza México heeft een capaciteit van 48.000 toeschouwers. Ook het op één na grootste stadion voor stierenvechten bevindt zich buiten Spanje. Het gaat om de arena Plaza de Toros Monumental de Valencia in Venezuela (25.000 toeschouwers). Niet alleen de Britten met hun imperium verspreidden hun favoriete sporten over de rest van de wereld, ook de Spanjaarden lieten een 'sportieve erfenis' achter in hun voormalige koloniën.

Deze wetenswaardigheden zijn te vinden in de vuistdikke studie *Kulturgeschichte des Sports. Vom antiken Olympia bis ins 21. Jahrhundert* van Wolfgang Behringer, hoogleraar geschiedenis aan de Universiteit van Saarland. Dit boek is geen klein bier, maar een heuse *Universalgeschichte*. In een grote greep neemt Behringer ons mee door drie millennia sportgeschiedenis. Van de Klassieke Oudheid, via Middeleeuwen, Renaissance en vroegmoderne tijd tot en met onze tijd.

Het hoofdstuk over de contemporaine geschiedenis begint bij de Olympische Spelen van 1896 en loopt tot die van Londen 2012. Behalve de ontwikkeling van de Olympische Spelen komen hier ook onderwerpen als vrouwensport en globalisering aan bod. Dit is verreweg het zwakste deel van deze studie: een opsomming van records en prestaties met de diepgang van een platbodem. Breedtesport, doping, identiteitsvorming en betekenisgeving via sport door naties of andere gemeenschappen, we lezen er weinig over. De contemporaine geschiedenis is duidelijk niet het vakgebied van Behringer. Maar wie nog steeds denkt dat er tussen de Oude Grieken en

Romeinen en de Britten in de negentiende eeuw niet aan sport werd gedaan, moet dit boek zeker lezen.

Behringer, gespecialiseerd in de vroegmoderne tijd, plaatst de overgang van spelen en sportieve lichaams-oefeningen naar sport in de periode van de zestiende tot de negentiende eeuw. Hij maakt – gebruikmakend van zeer divers bronnenmateriaal – overtuigend duidelijk dat institutionalisering en professionalisering van de sport al in de vroegmoderne tijd inzette. De renaissance is bij hem een scharnierpunt. Al vanaf de zestiende eeuw waren er in de entourage van sportliefhebbende vorsten professionele sportleraren. Dankzij de boekdrukkunst verschenen er instructie- en spelregelboeken en ook werden er accommodaties speciaal voor sport aangelegd. Dit gold voor Europa. Over de rest van de wereld lezen we in deze 'wereldgeschiedenis' helaas relatief weinig.

Speelt Nederland ook nog een rol in deze mondiale sportgeschiedenis? Ja, maar die is wel erg bescheiden. Kaatsen en schaatsen worden genoemd, net als Johan Huizinga, Fanny Blankers-Koen en Erasmus: *bien étonnés de se trouver ensemble*. Deze publicatie is geen *page turner*, maar biedt ook de gevorderde lezer van sportgeschiedenis voldoende nieuwe kennis en inzichten.

Dit is een uitgebreide versie van mijn bespreking van hetzelfde boek in *Geschiedenis Magazine* (jrg. 49, nr. 2, maart 2014).

Behringer, Wolfgang. *Kulturgeschichte des Sports. Vom antiken Olympia bis ins 21. Jahrhundert*. München, C.H. Beck Verlag, 2012.

PUBLICATIES SPORTWERELD 71

Samengesteld door: Wilfred van Buuren

Biografie

Avis, John (tekst), Hans Perrée (red.), *Jip van leeuwen. Een leven vol beweging – een bewogen leven*. IHLIA, z.p., 2014. 147 p., ill. Serie Roze Levensboeken. Over Jip van Leeuwen, o.a. atleet, handbaltrainer en drijvende kracht bij de organisatie van de Gay Games Amsterdam 1998.

Droog, Radboud, Sibon. *Eigenzinnig en onafhankelijk*. Louise uitgeverij, [Grou], 2014. 191 p., ill. Biografie van Gerald Sibon, voetballer bij o.a. Ajax, SC Heerenveen en Sheffield Wednesday.

Eijsink, Gijs, Sander Boschker. *Bekerheld, recordman, clubicoon. Biografie*. Gijs Eijsink Teksten et cetera, Hengelo, 2014. 159 p., ill. Over de keeper van FC Twente.

Hodselmans, Lean, *De mooiste nederlaag. Het leven van Jan Nolten*. Uitgeverij Brónsgreun, Venlo, 2014. 67 p., ill. Over wielrenner Jan Nolten (1930-2014).

Kolsloot, Maarten, *Strike out. De verwoeste droom van de talentvolle honkbalbroers Halman*. De Kring, [Amsterdam, 2014]. 224 p.

Atletiek

Diverse auteurs, *Abebe Bikila en 20 andere mooie verhalen uit 20 jaar Runner's World*. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam, [2014]. 200 p.

Biljarten

Lingen, Frans van, *Biljarten is een kunst. Een cultuurschiedenis*. Frans van Lingen i.s.m. U2pi, Amsterdam, [2014]. 514 p., ill., lit.opg.

Boogschieten

Chervet, Hendrik, m.m.v. Marius Martinus Offringa, *Het Haagsch Handboogschuttersgilde van Sint Sebastiaan, 1958-2013. Een geschiedenis van een moderne handboogvereniging*. Het Haagsch Handboogschuttersgilde van Sint

Sebastiaan, 's-Gravenhage, 2014. 285 p., ill.

Cricket

Oltheten, Harry en Jacob-Jan Esmeijer, *Rood leer op wilgenhout. Elf inzichten in de wondere cricketwereld*. Uitgeverij Dulce et Decorum, Deventer, 2014. 120 p., ill.

Diverse sporten

Luijckx, Wilfred, *Top 100 van de Nederlandse sport. De 100 grootste Nederlandse sporters, trainer/coaches, bestuurders, teams uit de Nederlandse sportgeschiedenis*. 2^e herz. druk, Uitgeverij Eigen Boek, Hoofddorp, [2014]. 214 p., ill., lit.opg.

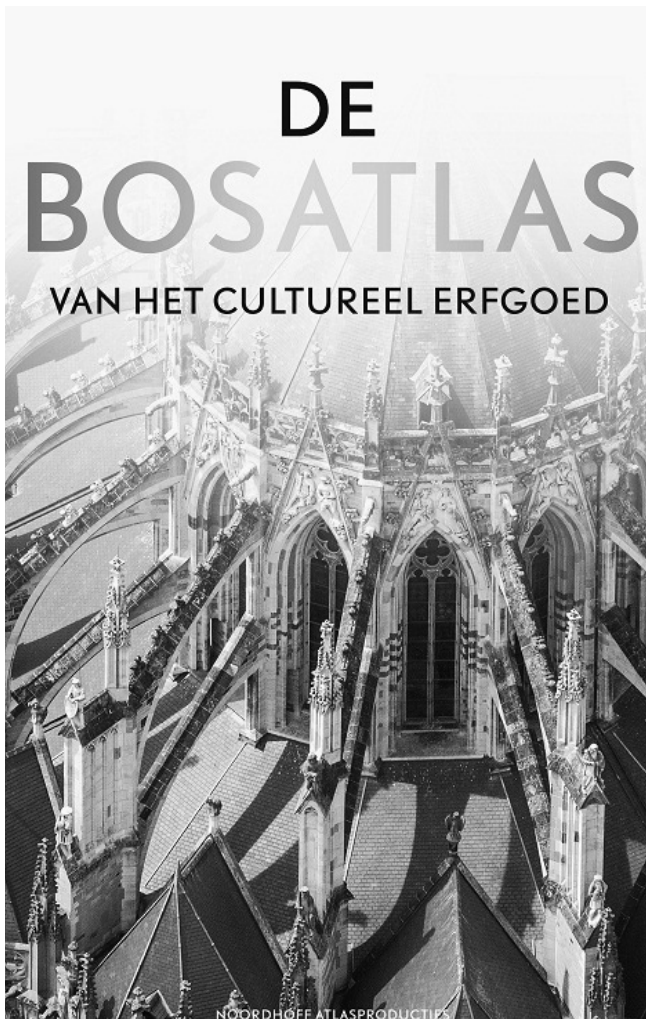
Doping

Stoele, Frans, Olivier de Horn en Bart Coumans (red.), *Doping onder controle. 25 jaar dopingbeleid in Nederland (1989-2014)*. Arko Sports Media, Nieuwegein, [2014]. 239 p., ill., index, lit.opg. In colofon: ©Dopingautoriteit.

Erfgoed

Diverse auteurs, 'Sport', in: *De Bostlas van het cultureel erfgoed*. Noordhoff Atlasproducties, Groningen, 2014, p. 289-299 en 308-309.

Rijpstra, Jan en Jurryt van de Vooren, *Sportalbum*. Arko Sports Media, Nieuwegein, 2014. Ongep. + 28 p., ill., lit.opg. Replica van het *Sportalbum 1898*. In dat jaar werd ter gelegenheid van de inhuldiging van Koningin Wilhelmina namens de georganiseerde sport in Nederland aan haar het *Sportalbum* aangeboden. Met prachtige prenten en een overzicht van sportverenigingen in 1898. Het enige en unieke exemplaar bevindt zich in het Koninklijk Huisarchief. Replica van dit *Sportalbum* met een toelichting en nawoord van Rijpstra en Van de Vooren.

Golf

Hoop, Ernst van der e.a. (red.), *En over het duin de zee... Honderd jaar Domburgsche Golfclubs, 1914-2014*. Domburgsche Golfclub, Domburg, 2014. 153 p., ill., krtn., lit.opg.

Gymnastiek

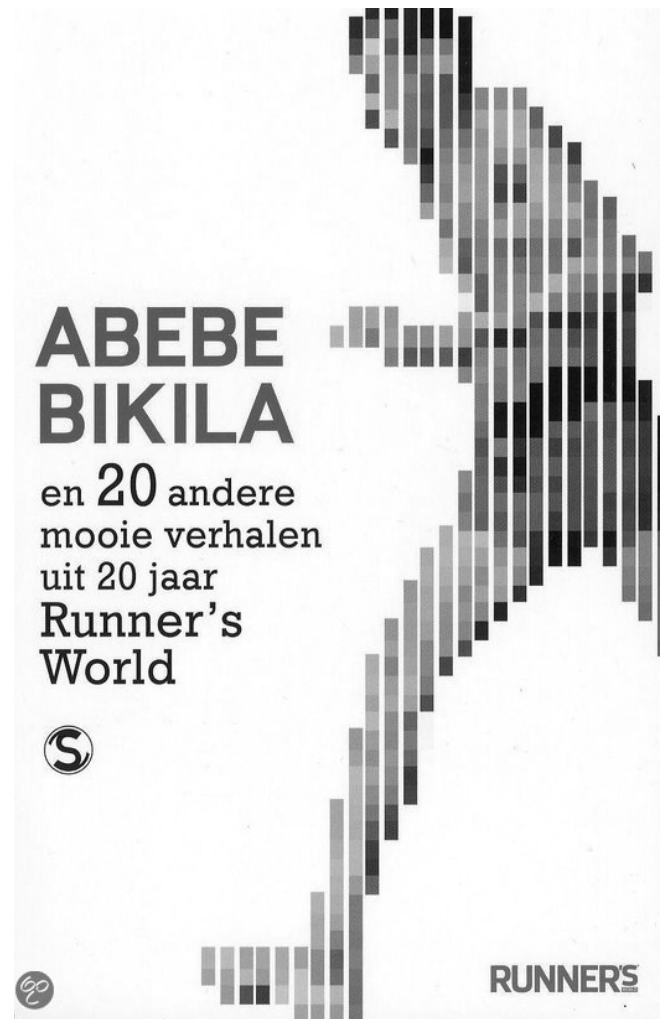
Spijkstra, Henk, e.a., *G.V. Hercules OLB, 100 jaar 1913 2013. Al 100 jaar in beweging!* [Gymnastiekvereniging Hercules, Oldeboorn, 2013]. 100 p., ill.

Olympische Spelen

Altink, Adri, *De Muzen op het schavot. Nederlanders op de Olympische kunstwedstrijden*. BraveBooks.nl, z.p., 2014. 210 p., ill., lit.opg.

Onderzoek en trendanalyses

Elling, Agnes, *Homo-acceptatie in de sport. Factsheet*. Mulier Instituut, Utrecht, 2014. 2p., fig. Link: <http://beheer.nisb.nl/cogito/modules/uploads/docs/25>

561413201216.pdf

Hoekman, Remco, Pascal van der Bol, *Sport in collegeprogramma's 2014. Van armoedebeleid tot zelfredzaamheid*. Mulier Instituut, Utrecht, 2014. Electronisch document. 35 p., tab., lit.opg. Downloaden: <http://beheer.nisb.nl/cogito/modules/uploads/docs/54801405505689.pdf>

Hover, Paul, Jerzy Straatmeijer en Koen Breedveld (red.), *Sportevenementen in Nederland*. Mulier Instituut, Utrecht, 2014. 320 p., ill., lit.opg. Bracherapport Sport nr. 2. Over sportevenementen en hun maatschappelijke betekenis.

Tiessen-Raaphorst, Annet, Remco van der Dool, Ria Voogels (red.), *Uitstappers en doorzetters. De persoonlijke en sociale context van sportdeelname en tijdsbesteding*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, 2014. Met samenvatting in het Engels. 110 p., ill., lit.opg. SCP-publicatie 2014-8.

Link: http://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2014/Uitstappers_en_doorzetters

Korfbal

Dijkstra, Jan e.a. (red.), *Jubileumboek korfbalvereniging Lintjo*. K.V. Lintjo, [Oldeberkoop, 2014]. 185 [+16] p., ill., lit.opg.

Roeien

Ammerdorfer, Anne, e.a. (red.), *100 jaar W.S.R. Argo. De Rijn stroomt voor ons*. Stichting Lustrumboek Argo 100 jaar, [Wageningen, 2014]. 287 p., ill., lit.opg.

Ruit, Leo van de en Stephan Vanfleteren, *Helden op het water*. De Kannibaal, [Veurne, België], 2014. 165 p., ill. Verhalen uit 150 jaar roeisport in Nederland met foto's van Nederlandse toproeiers door de fameuze Belgische fotograaf Stephan Vanfleteren.

Snippe, Jan Willem (hoofdred.) e.a., *Gouden greep. 50 jaar Gyas, 1964-2014*. A.G.S.R. Gyas, Groningen, [2014]. 315 p., ill.

Tennis

Boersma, Peter, e.a. (red.), Mariëlle Gebben, e.a. (tekst en tekstred.), *Groninger Lawn Tennis Bond 1913-2013. GLTB 100 jaar*. Groninger Lawn Tennis Bond, [Groningen], 2013. 148 p., ill.

Voetbal

Kamp, John van der en Geert Savelsbergh, *Duel in de zestien. De penalty wetenschappelijk ontleed*. 2010 uitgevers, Rotterdam, [2014]. 190 p., ill., lit.opg., reg.

Mooij, Cor, *Jubileumboek v.v. Egmondia 75 jaar, 19 mei 1939-2014*. Druk: Centurion Printing b.v., Amsterdam, [2014]. 99 p., ill.

Wielrennen

Horik, Rien van en Harrie van Horik, *50 jaar Toer dur Lierop, 1964-2014*. TSC Sol, [Lierop], 2014. 51 p., ill.

Zeilen

Blussé van Oud-Alblas, Dolph, e.a. (red.), *Twaalfvoetsjol. 100 jaar klasse, 1914-2014*. De Twaalfvoetsjollenclub, z.p., [2014]. 240 p., ill., lit.opg., reg. Jubileumboek ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de twaalvoetsjollenklasse in Nederland.

Jansma, Klaas, *De leeuw is los. 100 jaar Rienk Ulbesz*. Uitgeverij PENN.nl, Leeuwarden, 2014. 196 p., ill. Jubileumboek voor het Ljouwerter skûtsje Rienk Ulbesz.

Zwemmen en waterpolo

Mast, Chris, *'t Zwarte plasje een eeuw de oase van Hillegersberg*. Sport Vereniging Hillegersberg, z.p., 2014. 95 p., ill. Jubileumboek van 't Zwarte Plasje uit Rotterdam – het oudste nog bestaande natuurswembad van Nederland (1914) en de Sport Vereniging Hillegersberg (SHV).

Artikelen in tijdschriften

Bouber, Rob, 'De haardos van Jan Klaassens', in: *Hard gras* nr. 98 (oktober 2014), p. 87-91.

Boveé, K., 'Wouwse tennisvereniging 40 jaar', in: *Heemkundekring De Vierschaer, Wouw* 32, nr. 2 (juni 2014), p. 7-34.

Brouwer, Erik, 'Sem Smit, de eerste Tourverslaggever, en "het gevaar van den huidigen toestand"', in: *De Muur* nr. 46 (september 2014), p. 72-93.

Hulleman, Bert, 'Jeroen Blijlevens, sprintkanon van weleer', in: *Helden* (2014), nr. 5, p. 81-96.

Idzenga, Wiep, 'Every picture tells a story. Een klein kutsteentje', in: *De Muur* nr. 46 (september 2014), p. 16-35. Over Michael Boogerd op het WK wielrennen Valkenburg 1998.

Martens, P., '50 jaar Watersportvereniging Geertruidenberg', in: *De Dongebode* 40 (2014), nr. 3, p. 58-72.

Tjoelker, Mariska (tekst) en Ilona Kamps (beeld), 'Wielerclubs', in: *Soigneur* nr. 9 (2014), p. 86-93.

Zonneveld, Thijs, 'Hij vloog twaalf verdiepingen', in: *De Muur* nr. 46 (september 2014), p. 6-14. Over wielrennen Bart Oegema (1983-2011).

MEDEWERKERS

SPORTWERELD 71

Adri Altink (1948) was tot zijn pensionering communicatie-adviseur bij de overheid, verzorgde daarnaast als amateur-historicus vooral regionale publicaties (o.a. Jan J. Luden en Heumen) en werkte mee aan uitgaven van anderen. Altink is ook recensent van romans en non-fictie voor *Literair Nederland*.

Pieter Breuker (1945) heeft naast vele studies betreffende taal, onderwijs en cultuur op het gebied van de frisisiek tientallen kaats- en sporthistorische publicaties op zijn naam staan. Een volledig overzicht tot en met 2012 van Breukers publicaties is digitaal te zien op <http://goo.gl/AoBnQj>

Wilfred van Buuren (1964) werkt als zzp'er, onder andere voor de Alliantie Gelijkspele en Gay Union Through Sports (GUTS). Hij is redacteur van *Hollands Goud. Alle olympische kampioenen* (2012 herziene editie), lid van de vakjury van de Nico Scheepmaker Beker en speelt basketbal.

Marjet Derks (1958) is universitair docent Cultuur- en sportgeschiedenis aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Zij is projectleider van het onderzoeksprogramma *Sport as cultural identity marker in European modernity* (1890-2000) en publiceert al sinds 1986 regelmatig over sportgeschiedenis, met name in relatie tot gender, religie en identiteit.

Aad Haverkamp (1984) is als promovendus verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Daar doet hij onderzoek naar de biografische representatie van topsporters in Nederland. In 2012 studeerde hij in Groningen af als historicus op een scriptie over Nederlandse (bijna-)boycots van de Olympische Spelen.

Fons Kemper (1942) is verbonden aan het Mulier Instituut te Utrecht waar hij zich onder meer met sportgeschiedenis bezighoudt. Zijn historische belangstelling is vooral gericht op het ontstaan van de georganiseerde

sport en de Olympische en Paralympische Beweging in ons land. Kemper was vele jaren voorzitter van atletiekvereniging Sparta Voorburg en liep toen zelf ook een aardig rondje.

Jan Luitzen (1960) is taalkundige, schrijver en docent bij de opleiding Sport, Management & Ondernemen (Hogeschool van Amsterdam) en als buitenpromovendus verbonden aan de Radboud Universiteit in Nijmegen. Hij was mede-initiatiefnemer van *Achilles. Sportverhalen van toen en nu* (2007-2010) en *Sportlegendes* (2012-nu). Bij Van Dale Uitgevers verschenen van hem: *Atletiek- en turnwoordenboek*, *Wielersportwoordenboek* en *Golfsport woordenboek*. Voor *The International Journal of the History of Sport* (september 2014) schreef hij samen met Pascal Delheye het artikel 'Wicket Game: The (Re-) Introduction of Cricket in the Netherlands, 1724-1883'.

Albert van der Vliet (1949) is aan de UvA afgestudeerd in Taalbeheersing en in Mediageschiedenis. Hij heeft gehandbald bij onder andere de Volewijckers en AHC'31. Vanaf 2000 schrijft hij over Amsterdam in de twintigste eeuw voor *Amstelodamum* en andere bladen. Sinds een paar jaar is de voetbalgeschiedenis van Amsterdam-Noord zijn onderwerp (zie www.amsterdamnoord.com).

Jurrit van de Vooren (1969) is eigenaar van www.sportgeschiedenis.nl. Samen met Jan Rijnstra verzorgde hij deze herfst de heruitgave van het *Sportalbum 1898*, waarvan het eerste exemplaar werd overhandigd aan de koning. Hij is de enige Amsterdammer die afgestudeerd is op Feyenoord.

Wim Zonneveld (1950) heeft als vakgebied de Engelse Taal en Cultuur (Universiteit Utrecht 1973-2014), met als specialisatie 'taalontwikkeling'. Via onderzoek naar het opnemen van Engelse leenwoorden in uiteenlopende talen kwam hij in aanraking met sportgeschiedenis, een oude liefde die hij nu ontwikkelt als onderzoeksterrein.

COLOFON

Hoofdredactie

Sven Portz

Eindredactie

Jan Luitzen

Medewerkers

Adri Altink, Pieter Breuker, Wilfred van Buuren, Marjet Derks, Aad Haverkamp, Fons Kemper, Jan Luitzen, Albert van der Vliet, Jurryt van de Vooren, Wim Zonneveld

Redactieadres

Stichting de Sportwereld
Postbus 11781, 1001 GT Amsterdam
E-mail: info@desportwereld.nl
Bankrelatie:
Rabobank Uitgeest 15.21.09.609
Kamer van Koophandel:
Amsterdam 41215142
ISSN: 15697169

Vormgeving en drukwerk

www.sportservicedrukwerk.nl

Abonnementen

De Sportwereld verschijnt vier keer per jaar. Het magazine voor geschiedenis en achtergronden van de sport is alleen beschikbaar voor abonnees en medewerkers van Stichting de Sportwereld. Contributie per jaar: abonnees en medewerkers €20,00, instellingen €25,00. Zonder automatische incasso worden deze prijzen met €1,- verhoogd. U kunt abonnee worden door het Reactieformulier magazine op de website - *onder de knop magazine* - in te vullen en te verzenden. Overname uit deze uitgave is alleen toegestaan met toestemming van de hoofdredactie.

De Sportwereld, magazine van stichting de Sportwereld, geeft informatie over activiteiten van de stichting. Daarnaast bevat zij artikelen, interviews, boekbesprekingen en ander nieuws over de geschiedenis en achtergronden van de sport. Stichting de Sportwereld stelt zich ten doel: het bevorderen van de kennis van de geschiedenis en de achtergronden van de sport in Nederland. De stichting bevordert sporthistorisch onderzoek en zet zich in voor het behoud van het sportief cultureel erfgoed. Zij tracht dit doel te bereiken door het organiseren van bijeenkomsten (lezingen, studiedagen en werkgroepen), door het vervaardigen van publicaties (nieuwsbrieven en boeken) en door het leggen van contacten tussen beoefenaren van en geïnteresseerden in de geschiedenis en achtergronden van de sport.

STICHTING DE SPORTWERELD

Bestuur

Pieter Breuker (voorzitter), Marjet Derks, Remco van Dam, Edwin Luttkik, Sven Portz en Fons Kemper

Projectcoördinator

Wilfred van Buuren

Webmaster

info@desportwereld.nl

SURF NAAR DE WEBSITE VAN MAGAZINE DE SPORTWERELD

WWW.DESPORTWERELD.NL